

کتب اپوکریفایی عهد قدیم

عبدالرحیم سلیمانی اردستانی

چکیده: نویسندگان بسیاری در طی زمانی طولانی مجموعه‌ای بزرگ را پدید آوردند که عهد قدیم خوانده می‌شود. این مجموعه، کتاب‌های فراوان و همانندی را در بر می‌گرفت. بدین جهت لازم دانستند که کتاب‌های قانونی این مجموعه را از کتاب‌های غیرقانونی جدا کنند. اما در بین معتقدان به این مجموعه، اختلافاتی درباره کتاب‌های رسمی و غیررسمی پدید آمد. این نوشتار به معرفی کتاب‌های اختلافی و نیز کتاب‌هایی که متفقاً آن‌ها را غیرقانونی می‌دانند، می‌پردازد. اهمیت این کتاب‌ها در این است که اولاً بسیاری از آن‌ها حاوی مضامین عرفانی و اخلاقی و حکمی ارزشمندی‌اند؛ ثانیاً به درک کتاب‌های قانونی و نیز تاریخ و اندیشه‌های دوره‌ای که به آن اختصاص دارند، کمک می‌کنند؛ و ثالثاً برخی از آن‌ها یگانه منبع تاریخ دوره‌ای از یهودیتند.

مقدمه

کتاب مقدس مسیحیان دو بخش دارد: یکی عهد قدیم، که یهودیان هم آن را مقدس می‌شمارند؛ و دیگری عهد جدید، که ویژه مسیحیان است. هر بخش شامل مجموعه‌ای از نوشته‌های مختلف است. این بخش‌ها دو ویژگی دارند که در بسیاری از کتب مقدس دیگر دیده نمی‌شوند: یکی این‌که نوشته‌های متنوع این دو مجموعه را به نویسندگان زیادی نسبت داده‌اند؛ دوم این‌که این دو مجموعه در طی مدت زمانی طولانی نوشته شده‌اند؛ برای مثال می‌گویند عهد قدیم در طی قرن‌ها و عهد جدید در طی حدود یک قرن نوشته شده‌اند.

از آن‌جا که در این دوره طولانی یا بعد از آن کتاب‌های دیگری نیز نوشته شده‌اند که با کتاب‌های مجموعه فوق شباهت دارند، لازم بود که در زمانی، کتاب‌های این مجموعه رسمی و قانونی و کتاب‌های دیگر غیرقانونی اعلام شوند. طبیعی بود که بین گرایش‌های مختلف پیرو این دو کتاب، درباره تعداد کتاب‌های قانونی و غیرقانونی اختلافاتی بروز کند. این مسائل بحثی را با عنوان کتاب‌های قانونی و غیرقانونی^۱ مطرح کرده است.

گفتیم که یهودیان و مسیحیان مجموعه عهد قدیم را مقدس و معتبر می‌شمارند. از سوی دیگر، سه گرایش عمده مسیحیت، یعنی کاتولیک، ارتدوکس و پروتستان، افزون بر اختلافات دیگر، درباره کتاب‌های قانونی و غیرقانونی عهد قدیم نیز اختلاف داشته‌اند. قبل از این‌که از اختلاف این چهار گروه در این مسئله سخن بگوییم، کتاب‌های مربوط به عهد قدیم را دسته‌بندی می‌کنیم.

از عهد قدیم دو نسخه مهم قدیمی در دسترس است: یکی به زبان اصلی، یعنی عبری، و دیگری به زبان یونانی، که به ترجمه «سبعینیه»^۲ معروف است. گفته می‌شود که در قرن سوم ق.م، عده‌ای از یهودیان، به دستور بطلمیوس فیلادلفوس، حاکم مصر، مأموریت یافتند که کتاب عهد قدیم را به یونانی ترجمه کنند. از آن‌جا که تعداد این افراد بیش از هفتاد نفر بود، این ترجمه به «سبعینیه» معروف شد.^۳ البته این داستان تنها در «نامه

۱. قانونی و غیر قانونی در الهیات مسیحی به معنای رسمی و غیر رسمی است.

2. Septuagint

۳. ساموئل شولتز، عهد عتیق سخن می‌گوید، ترجمه مهرداد فاتحی (شورای کلیساهای جماعت ربانی آموزشگاه کتاب مقدس، بی‌تا) ص ۳۳ و الخوری بولس الفغالی، المدخل الی الکتاب المقدس (چاپ اول، منشورات المكتبة البولسیه، بیروت، ۱۹۹۴) ج ۱، ص ۷۷ و ۷۸.

اریستیاس»، که در قرن دوم قم نوشته شده (و در این نوشتار از آن بحث خواهد شد)، آمده است.^۱ تفاوت این دو نسخه در این است که برخی از کتاب‌های نسخه یونانی در نسخه عبری وجود ندارند. افزون بر این برخی از کتاب‌ها در نسخه یونانی مفصل‌ترند. مسیحیان اولیه که در محیطی یونانی زبان می‌زیستند، به نسخه‌های یونانی عهد قدیم، و به‌خصوص نسخه سبعینیه، مراجعه می‌کردند. بعداً ترجمه‌هایی از عهد قدیم به زبان لاتینی صورت گرفتند که بر این نسخه‌ها متکی بودند.^۲ معروف‌ترین این ترجمه‌ها، ترجمه موسوم به «ولگات»^۳ است که در قرن چهارم به‌دست جروم^۴ قدیس و به دستور پاپ داماسیوس^۵ و به منظور پایان دادن به اختلافات ترجمه‌های قدیم لاتینی، انجام شد. این ترجمه نیز بیشتر بر نسخه سبعینیه متکی است،^۶ و بنابراین نسبت به نسخه عبری اضافاتی دارد. تلقی مسیحیان از عهد قدیم همین نسخه متکی بر ترجمه سبعینیه بود، تا این‌که پروتستان‌ها به نسخه عبری رجوع کردند و فقط کتاب‌های موجود در آن را قانونی شمردند. در مقابل، کلیسای کاتولیک در شورای «ترنت»^۷ (در سال ۱۵۴۶ م.)، همه کتاب‌های موجود در نسخه ولگات را، به استثنای سه کتاب (اول و دوم اسدرا [عزرا] و دعای منسی)، قانونی شمرد.^۸ اعتقاد کلیسای ارتدوکس در این باره شبیه کلیسای کاتولیک بود، با این تفاوت که چند کتاب دیگر را هم قانونی می‌شمرد.^۹ این را باید بیفزاییم که کتاب‌های دیگری نیز در رابطه با عهد قدیم وجود دارند که در هیچ یک از این نسخه‌ها موجود نیستند.

با توجه به بحث قانونی و غیرقانونی، و نیز با توجه به چهار گروهی که عهد قدیم را معتبر می‌دانند - یعنی یهودیان و سه‌گرایش مسیحیت - این مجموعه به سه قسمت تقسیم می‌شود:

1. J.D.Douglas(ed), *the New International Dictionary of the Bible* (Regency Reference Library, U.S.A, 1995) P.916. (به این مرجع از این پس با علامت اختصاری «NIDB» اشاره خواهد شد).
2. Mirce Eliade(ed), *the Encyclopedia of Religion* (Macmilan Publishing Company, New York, 1987) V.2, P.155. (به این مرجع از این پس با علامت اختصاری «ER.ME» اشاره می‌شود).
3. Vulgate
4. Jerome
5. Damasus
6. F.L.Cross(ed), *the Oxford Dictionary of the Christain Church* (Oxford University Press, London, 1957) P.1431. (به این مرجع از این پس با علامت اختصاری «ODC» اشاره می‌شود).
7. Trent
8. NIDB., PP. 67-68.
9. Paul J.Achtemeier, *Harper's Bible Dictionary* (Harper, San Francisco, 1985) P.219. (به این مرجع از این پس با علامت اختصاری «HBD» اشاره می‌شود).

۱. کتاب‌هایی که همه این گروه‌ها، بدون اختلاف، قانونی می‌دانند؛ این‌ها کتاب‌های موجود در نسخهٔ عبری عهد قدیمند. عنوان «قانونی»^۱ به طور مطلق برای این دسته از کتاب‌ها به کار می‌رود.

۲. کتاب‌هایی که برخی از این گروه‌ها قانونی می‌شمرند؛ این‌ها عبارتند از کتاب‌هایی که تنها در ترجمهٔ سبعینیه موجودند. این کتاب‌ها را دو گروه کاتولیک و ارتدوکس قانونی می‌دانند، اما یهودیان و پروتستان‌ها چنین عقیده‌ای ندارند. پروتستان‌ها برای این مجموعه عنوان «اپوکریفا»^۲ را به کار بردند. این واژه در اصل یونانی به معنای «مخفی و پوشیده» بود، ولی در انگلیسی رایج به معنای «چیزی که کنار گذاشته می‌شود» به کار می‌رود.^۳ در مقابل پروتستان‌ها، کاتولیک‌ها عنوان «قانون ثانوی»^۴ را برای این مجموعه برگزیدند که به قانونی بودن این کتاب‌ها، هر چند در رتبهٔ دوم، اشاره داشت. آن‌ها به کتاب‌های موجود در نسخهٔ عبری عنوان «قانونی اولی»^۵ را دادند.^۶

۳. کتاب‌هایی که هیچ یک از این گروه‌ها قانونی نمی‌دانند؛ این مجموعه، که در هیچ یک از این نسخه‌ها موجود نیستند، عنوان «سوداپیگرافا»^۷ یا «مجموع العنوان» را به خود گرفته است. کاتولیک‌ها، که نام «اپوکریفا» را برای دسته دوم قبول ندارند، این نام را برای این دسته از کتاب‌ها به کار می‌برند.^۸ معرفی اجمالی کتاب‌های دسته دوم و سوم و بحث از موضوع، تاریخ نگارش و نویسنده آن‌ها موضوع این نوشتار است.

الف) کتاب‌های اپوکریفایی^۹ یا قانونی ثانوی عهد قدیم

سه گروه مسیحی فوق، در نام‌گذاری و ترتیب این کتاب‌ها با هم اختلاف دارند. به طور کلی این مجموعه هیچ‌ده عنوان رادبرمی‌گیرد که هنگام طرح هر یک از آن‌ها به اختلافات نیز اشاره می‌شود.

1. Canonical	2. Apocrypha	3. HBD., P.36.
4. Deuterocanonical	5. Protocanonical	6. HBD., P.37.
7. Pseudepigrapha	8. HBD., P.36.	

۹. این مجموعه را گروه ادیان مؤسسه آموزشی پژوهشی امام خمینی (ره) زیر نظر آقای حسین توفیقی ترجمه کرده‌اند و احتمالاً به زودی منتشر خواهد شد.

۱. کتاب طوبیت^۱

کتاب طوبیت سرگذشت زندگی فردی یهودی به همین نام است. در حدود هشت قرن ق م، ده سبط بنی اسرائیل، که کشور اسرائیل را در شمال منطقه فلسطین تشکیل داده بودند، اسیر و به نینوا برده می‌شوند. در این هنگام فردی به نام طوبیت سرکردگی این قوم اسیر را به عهده می‌گیرد و خود را وقف خدمت به ایشان می‌کند و در این راه زیان‌های زیادی را متحمل می‌شود. او با قبول خطر مجازات سنگین پادشاه، شبانه جنازه‌های قوم خود را به خاک می‌سپارد و در این راه حتی بینایی خود را از دست می‌دهد.

از سوی دیگر، در میان اسباط جنوبی بنی اسرائیل، که در آحمتا (= اکباتان، همدان) در اسارت به سر می‌بردند، دختری به نام ساره می‌زیست که شیطان او را آزار می‌داد؛ به گونه‌ای که هفت بار ازدواج کرد و هر بار، در شب زفاف، همسر او از دنیا می‌رفت. این دو فرد در یک زمان دست به سوی خدا بلند می‌کنند و از او می‌خواهند آن‌ها را از غم و گرفتاری برهاند و خدا دعای هر دو را مستجاب می‌کند. خداوند فرشته خود، رافائیل، را به یاری می‌فرستد. طوبیت پسر خود، طوییا، را به مأموریتی در سرزمین ماد روانه می‌کند و رافائیل به صورت یک انسان وی را همراهی و راهنمایی می‌کند. طوییا در مسیر خود، با راهنمایی رافائیل، به منزل ساره می‌رود و با تأکید رافائیل با وی ازدواج می‌کند و شیطان را از او دور می‌سازد و در اموال پدرش شریک می‌شود. پس از بازگشت از این مأموریت، با راهنمایی رافائیل، چشم پدر خود را شفا و او را از غم و غصه نجات می‌دهد.

وقایع این کتاب به حدود قرن هشتم ق م مربوط می‌شود.^۲ هر چند در خود کتاب شواهدی دال بر تاریخی بودن آن وجود دارد و برای مثال، اسامی اشخاص و مکان‌هایی تاریخی در آن آمده است (و همین امر باعث شده که برخی از تحلیلگران پیشین، آن را تاریخی به حساب آورند)، در واقع یک داستان تخیلی بیش نیست.^۳ خطاهای فراوانی از نظر تاریخی در آن وجود دارد که نشان می‌دهد نویسنده، آن منطقه و افراد تاریخی را

1. Tobit

2. NIDB., P.68.

3. ER. ME., v.2, P.175; Bruce M.Metzger and Michael D.Coogan, *the Oxford Companion to the Bible* (Oxford University Press, New York, 1993) P.745.

به این مأخذ از این پس با علامت اختصاری «OCB» اشاره می‌شود.

نمی‌شناخته است؛ این امر تاریخی بودن کتاب را زیر سؤال می‌برد.^۱ محققان بر این باورند که این کتاب در قرن دوم قم^۲ (حدود سال ۱۸۰ قم)، در فلسطین، به یکی از زبان‌های سامی، و احتمالاً آرامی، نوشته شده است؛^۳ لذا از آن جا که طوبیت، که قهرمان داستان است، در قرن هشتم قم می‌زیسته است، خود وی نویسنده این کتاب نیست و نویسنده واقعی آن ناشناخته است. در واقع این کتابی است داستانی و تخیلی که برای تقویت ایمان قوم و این که خدا در همه حال همراه و یاور پارسایان است نگاشته شده است.^۴ این کتاب را کاتولیک‌ها و ارتدوکس‌ها قانونی (ثانوی) می‌شمارند.^۵

۲. کتاب یهودیت^۶

کتاب یهودیت داستان یک زن پارسای یهودی است که با فداکاری و نیرنگ، فرمانده سپاه دشمن را به قتل می‌رساند و قوم خود را نجات می‌دهد. به گفته این کتاب، نبوکدنصر (بختنصر)، که قصد کشورگشایی و حکومت بر سراسر منطقه را دارد، الیفانا را با سپاهی گران به سوی این نواحی گسیل می‌دارد. الیفانا پس از فتح و غارت بسیاری از مناطق، به دروازه‌های یهودیه می‌رسد. کاهن اعظم یهودیه به مردم دستور مقاومت می‌دهد. وی از مردم شهری که در گلوگاه یهودیه، بر فراز کوه، قرار داشت می‌خواهد که مانع از ورود دشمن به کشور شوند. هنگامی که سپاهیان نبوکدنصر با مقاومت مردم این شهر روبه‌رو می‌شوند، شهر را محاصره می‌کنند و چاه‌های آب آن را در اختیار می‌گیرند. پس از مدت‌ها مقاومت، وقتی قوم در معرض هلاکت است و می‌خواهد تسلیم شود، زنی پارسا و زیباروی، به نام یهودیت، برای نجات شهر، نقشه‌ای را به بزرگان شهر پیشنهاد می‌کند. او با موافقت بزرگان شهر لباس زیبا می‌پوشد و خود را می‌آراید و به سپاه دشمن نزدیک می‌شود و چنین وانمود می‌کند که از شهر گریخته است و برای فرمانده لشکر خبرهایی دارد. او را نزد الیفانا می‌آورند. فرمانده، که مفتون جمال او شده

1. NIDB, P.98.

2. *ibid.*

3. ER.ME., V.2, P.115.

4. *ibid.*

5. HBD., P.219; John R.Kohlenberger, *the Parallel Apocrypha* (Oxford University Press, New York) P.xlviii.

(به این مأخذ از این پس با علامت اختصاری «PA» اشاره می‌شود).

6. Judith

کتاب استر در نسخه‌های غیرعبری اضافاتی دارد که بدین قرار است:

۱. قبل از آغاز باب اول: مردخای، که فردی یهودی است، رؤیایی می‌بیند و توطئه‌ای را برای خشایارشا کشف می‌کند و مقرب درگاه او می‌شود؛
۲. بعد از باب سوم، آیه ۱۳: متن نامه‌ای که خشایارشا به ایالت‌های مختلف می‌فرستد و در آن دستور به قتل عام یهودیان می‌دهد؛
۳. بعد از باب چهارم آیه ۱۷: دو دعا از مردخای و استر؛
۴. ابتدای باب پنجم: در آن جا که استر خود را آماده می‌کند تا نزد خشایارشا رفته، از او برای یهودیان طلب بخشش کند، نسخه‌های غیرعبری مفصل‌تر است؛
۵. باب هشتم، بعد از آیه ۱۲: متن نامه دیگری که خشایارشا برای تمجید و اکرام یهودیان به ایالات مختلف فرستاده است؛
۶. باب دهم، بعد از آیه ۳: مردخای رویای خود را تفسیر می‌کند.

این شش قسمت، که در متن عبری موجود نیست، در نسخه یونانی سبعینیه به صورت فوق‌الذکر آمده است، ولی در نسخه‌های لاتینی، همه آن، به جز یک قسمت در پایان کتاب استر، یعنی بعد از باب دهم، آیه ۳ آمده^۱ و این باعث تشتت مطالب آن شده است.^۲ بنابراین نسخه‌های عبری و یونانی ده باب (عبری ۱۶۳ و یونانی ۲۷۰ آیه) و نسخه لاتینی یازده باب دارند.^۳

گفته می‌شود این اضافات بین سال‌های ۱۱۴ ق م و ۹۰ م، در اصل به زبان یونانی و به دست افراد مختلفی نوشته شده و بعداً به ترجمه سبعینیه افزوده شده‌اند.^۴ برخی اصل چند مورد از این اضافات را به زبان عبری و اصل موارد دیگر را زبان یونانی می‌دانند.^۵ درباره هدف نویسندگان این اضافات عموماً گفته‌اند که چون در کتاب استر، آن گونه که در متن عبری آمده، اسمی از خدا نیست و رنگ دینی ندارد، بنابراین خواسته‌اند که به این کتاب رنگ دینی بدهند.^۶ اما برخی دو هدف دیگر را نیز افزوده‌اند: یکی این

۱. حبيب سعيد، المدخل الى كتاب المقدس (دارالتأليف والنشر للكنيسة الاسقفية، قاهره، بی تا) ص ۱۹۲؛ و HBD., P.282.

۲. حبيب سعيد، پیشین، ص ۱۹۳.

3. NIDB., P.68.

۴. حبيب سعيد، پیشین، ص ۱۹۲.

5. OCB., P.201; HBD., P.282.

۶. حبيب سعيد، پیشین، ص ۱۹۲؛ NIDB. P.68; HBD., P.282; OCB., P.201.

کتاب استر در نسخه‌های غیرعبری اضافاتی دارد که بدین قرار است:

۱. قبل از آغاز باب اول: مردخای، که فردی یهودی است، رؤیایی می‌بیند و توطئه‌ای را برای خشایارشا کشف می‌کند و مقرب درگاه او می‌شود؛

۲. بعد از باب سوم، آیه ۱۳: متن نامه‌ای که خشایارشا به ایالت‌های مختلف می‌فرستد و در آن دستور به قتل عام یهودیان می‌دهد؛

۳. بعد از باب چهارم آیه ۱۷: دو دعا از مردخای و استر؛

۴. ابتدای باب پنجم: در آن جا که استر خود را آماده می‌کند تا نزد خشایارشا رفته، از او برای یهودیان طلب بخشش کند، نسخه‌های غیرعبری مفصل‌تر است؛

۵. باب هشتم، بعد از آیه ۱۲: متن نامه دیگری که خشایارشا برای تمجید و اکرام یهودیان به ایالات مختلف فرستاده است؛

۶. باب دهم، بعد از آیه ۳: مردخای رویای خود را تفسیر می‌کند.

این شش قسمت، که در متن عبری موجود نیست، در نسخه یونانی سبعینیه به صورت فوق‌الذکر آمده است، ولی در نسخه‌های لاتینی، همه آن، به جز یک قسمت در پایان کتاب استر، یعنی بعد از باب دهم، آیه ۳ آمده^۱ و این باعث تشتت مطالب آن شده است.^۲ بنابراین نسخه‌های عبری و یونانی ده باب (عبری ۱۶۳ و یونانی ۲۷۰ آیه) و نسخه لاتینی یازده باب دارند.^۳

گفته می‌شود این اضافات بین سال‌های ۱۱۴ ق م و ۹۰ م، در اصل به زبان یونانی و به دست افراد مختلفی نوشته شده و بعداً به ترجمه سبعینیه افزوده شده‌اند.^۴ برخی اصل چند مورد از این اضافات را به زبان عبری و اصل موارد دیگر را زبان یونانی می‌دانند.^۵ درباره هدف نویسندگان این اضافات عموماً گفته‌اند که چون در کتاب استر، آن گونه که در متن عبری آمده، اسمی از خدا نیست و رنگ دینی ندارد، بنابراین خواسته‌اند که به این کتاب رنگ دینی بدهند.^۶ اما برخی دو هدف دیگر را نیز افزوده‌اند: یکی این

۱. حبیب سعید، المدخل الی کتاب المقدس (دارالتألیف و النشر للکلیسة الاسقفیه، قاهره، بی تا) ص ۱۹۲؛ HBD., P.282

۲. حبیب سعید، پیشین، ص ۱۹۳.

3. NIDB., P.68.

۴. حبیب سعید، پیشین، ص ۱۹۲.

5. OCB., P.201; HBD., P.282.

۶. حبیب سعید، پیشین، ص ۱۹۲؛ OCB., P.201; HBD., P.282; NIDB. P.68.

که داستان با تفصیل بیان شود و دیگر این که برای یهودیت جنبه دفاعی، به خود بگیرد.^۱ از آن جا که این اضافات در اصل عبری موجود نیست، یهودیان و پروتستان ها آن را قانونی نمی دانند، ولی نزد کاتولیک ها و ارتدکس ها از اعتبار قانونی ثانوی برخوردار است.^۲

۴. کتاب حکمت سلیمان

کتاب حکمت سلیمان از کتاب های حکمت آمیز (همانند امثال و جامعه سلیمان در مجموعه قانونی عهد قدیم) است و از نظر محتوا می توان آن را به سه بخش کلی تقسیم کرد.^۳ بخش اول کتاب، که پنج باب نخست را در بر می گیرد، به بیان مشی و سلوک ابرار و کفار می پردازد و آن دورا با هم مقایسه می کند. هدف نویسنده در این بخش تثبیت ایمان یهود است و به یهودیان گوشزد می کند که درد و رنجی که در راه ایمان با آن روبه رو می شوند، زمینه ساز سعادت اخروی آنهاست. او مردم را به انجام اعمال نیک تشویق می کند و می گوید با عمل نیک است که نفس انسان جاودانه می شود و نیز می گوید که دشمنان حکمت به عذاب مبتلا می شوند.

بخش دوم کتاب، که از باب ششم تا آیه سوم از باب یازدهم را در بر می گیرد، از زبان حضرت سلیمان به تمجید از حکمت می پردازد. در این قسمت حاکمان به حکمت دعوت می شوند، حکمت شخصیت می یابد و با انسان ملاقات می کند و به مثابه همسر مثالی انسان می شود، و حکمت از زبان حضرت سلیمان توصیف و مدح می شود و برای نیل به آن دعا می شود.

بخش سوم (۴:۱۱ تا ۲۲:۱۹) به بیان عمل حکمت در تاریخ، از آدم تا موسی، در زمان موسی و ماجرای خروج از مصر، اقدامات حکمت برای بنی اسرائیل و علیه دشمنان آنها و... می پردازد.

نویسنده کتاب یک یهودی اسکندرانی است که از زبان سلیمان سخن می گوید^۴ و دانشمندان احتمال می دهند، بین قرن اول ق م تا قرن اول م نگاهشته شده باشد.^۵ در این کتاب، که زبان یونانی نوشته شده و نفوذ اندیشه یونانی در آن نمایان است، به جای

1. ER. ME., V2, P.176.

2. PA., P.xlviii; HBD., P.219.

۳. الکتاب المقدس، ص ۱۳۹۴.

4. NIDB., P.68.

5. OCB., P.803; HBD., P.1136.

مفهوم یهودی رستاخیز ابدان، مفهوم افلاطونی جاودانگی ارواح مطرح شده است (۳: ۱۹-۱)؛ به حکمت شخصیت داده شده (۷: ۲۱ تا ۸: ۲۱)^۱ و اندیشه لوگوس و بسیاری از اندیشه‌های دیگر مشرکان بیان شده است.^۲

برخی برآنند که در میان کتاب‌های عهد قدیم، این کتاب به عقیده عهد جدید که بر محبت استوار است، نزدیک‌تر است؛ چون محبت را علت اصلی خلقت می‌داند (۱۱: ۲۴-۲۶).^۳ دو فرقه کاتولیک و ارتدوکس برای این کتاب اعتبار قانونی ثانوی قائلند.

۵. کتاب حکمت یسوع بن سیراخ^۴

یکی از کتاب‌های حکمت‌آمیز، که در ترجمه سبعینیه عهد قدیم موجود است، کتاب حکمت یسوع بن سیراخ است. برخلاف کتاب حکمت سلیمان، که نفوذ اندیشه یونانی در آن آشکار است، این کتاب برای مقابله با هجوم این اندیشه و دفاع از کیان سنت یهودی نگاشته شده است.^۵ در این کتاب بر عقاید و اندیشه‌های سنتی یهودی، از قبیل یگانگی خدا (۳۶: ۱-۵)، عالم مطلق بودن او (۴۲: ۱۸)، ابدی بودن او (۱: ۱۸)، مقدس بودن او (۲۳: ۹) عادل بودن او (۳۵: ۱۲-۱۳) و رحمت او (۲: ۱۱ و ۴۸: ۲۰ و ۵۰: ۱۹) تأکید شده است. بعضی از محققان از برخی عبارات کتاب چنین برداشت کرده‌اند که نویسنده به حیات پس از مرگ قائل نیست:^۶

اگر آن‌ها که زنده‌اند خدا را ستایش نکنند آیا مردگان او را خواهند ستود؟ مرده حمد خدا را نمی‌گوید، پس تنها زندگان خدا را ستایش خواهند کرد (۱۷: ۲۷-۲۸).

کتاب حکمت یسوع بن سیراخ تأکید می‌کند که سرچشمه حکمت خداست و انسان در تمام امور باید آن را سرلوحه زندگی خویش قرار دهد. این کتاب مجموعه مفصلی از پندها و نصایح بسیار جامع است. بر دوری از همه گناهان و رذایل اخلاقی تأکید شده و آفات و زیان‌های ابتلا به آن‌ها به صورتی مفصل بیان شده است. تأکید بر فضایل اخلاقی و انجام اعمال نیک در جای جای این کتاب به چشم می‌خورد. تأکید بر ایمان و پارسایی و

1. ER.ME., V.2, P.178; NIDB., P.68.

2. NIDB., P.68.

۳. حبیب سعید، پیشین، ص ۱۹۴.

4. The Wisdom of Jesus ben Sira

۵. حبیب سعید، پیشین، ص ۱۹۵ و ER.ME., V.2, P.175

6. ER.ME., v.2, P.178.

عمل به شریعت از دیگر اموری است که در این کتاب دیده می‌شود. در پایان، مختصری از فضایل و اعمال نیک انبیای بزرگ الهی آمده است.

نویسنده این کتاب، برخلاف بسیاری از کتاب‌های عهد قدیم، معلوم است: در عنوان مهم‌ترین نسخه‌های خطی و نیز در متن کتاب، نام یسوع بن سیراخ آمده است (۲۷:۵۰ و ۵۱:۳۰).^۱ وی فردی یهودی است از فرقه فریسیان،^۲ که در حدود سال ۲۰۰ ق م در اورشلیم می‌زیسته است. او کتاب خود را حدود سال ۱۸۰ ق م به زبان عبری نوشته است. اصل عبری کتاب، به جز پاره‌هایی از آن که در دهه‌های اخیر در مصر به دست آمده، در دست نیست و تنها ترجمه یونانی آن در اختیار است. این کتاب را نوه یسوع بن سیراخ در حدود سال ۱۳۲ ق م به یونانی برگردانده است. خود مترجم در مقدمه‌ای که بر این کتاب نوشته به این مطالب اشاره کرده است.

اهمیت این کتاب در این است که شواهد منحصر به فردی درباره ویژگی یهودیت و جامعه یهودی قبل از انقلاب مکابی به دست می‌دهد. از این کتاب برمی‌آید که جامعه یهودی در این زمان دچار یک نظام طبقاتی بین فقیر و غنی، قوی و ضعیف، مرد و زن و.. بوده است.^۳ دو فرقه کاتولیک و ارتدوکس برای این کتاب اعتبار قانونی (ثانوی) قائلند.^۴

۶. کتاب باروک^۵

کتاب باروک با حوادثی مرتبط است که پس از تخریب اول معبد و هنگام اسارت بابلی رخ داده است. این کتاب مشتمل بر چند مطلب است. در ابتدا مقدمه‌ای تاریخی آمده که چگونگی نگارش کتاب و نیز حوادثی را که در کنار آن رخ داده، شرح می‌دهد. پس از آن از زبان جمع به گناهان اعتراف می‌کند؛ گویا گناهان قوم باعث بدبختی و فلاکت آن شده است. در پی این اعتراف، به گریه و زاری و التماس به درگاه خداوند می‌پردازد. سخنانی حکمت‌آمیز و نیز حکمت درمیان یهودیان در بخش بعدی به زبان شعر آمده است. تشجیع ساکنان اورشلیم و پند و اندرز آنان بخش پایانی این کتاب را تشکیل می‌دهد.^۶ این کتاب به باروک، منشی خاص دانیال (ارمیا، ۱۲:۳۲) منسوب است. در نگاه نخست از کتاب برمی‌آید که در اثنای اسارت بابلی (قرن ششم ق م) نوشته شده است؛

۱. الکتاب المقدس، ص ۱۴۳۳. ۲. حبیب سعید، پیشین، ص ۱۹۶.

3. HBD, P.231.

4. *ibid.*, P.219; PA., P.xlviii. 5. Baruch

۶. الکتاب المقدس، صص ۸- ۱۷۵۵؛ و حبیب سعید، پیشین، ص ۱۹۸.

اما شواهدی در خود آن موجود است که انتسابش را به باروک محال می‌گرداند،^۱ و شواهد واضحی در آن وجود دارد که نشان می‌دهد این کتاب به دست افراد مختلف و در زمان‌های مختلف نوشته شده است.^۲ تاریخ دقیق نگارش کتاب معلوم نیست، اما بسیاری از دانشمندان جدید، قرن دوم یا اول ق م را ترجیح می‌دهند.^۳ برخی از محققان می‌گویند همه کتاب در اصل به زبان عبری نوشته شده و برخی دیگر می‌گویند حداقل زبان اصلی قسمت‌هایی از آن عبری بوده است.^۴

این کتاب در نسخهٔ سبعینه مشتمل بر پنج باب است، اما در نسخهٔ لاتینی ولگات شش باب دارد و رسالهٔ ارمیا (که به آن خواهیم پرداخت) به عنوان باب ششم این کتاب آمده است.^۵ از این رو دو فرقهٔ کاتولیک و ارتدوکس، کتاب را دارای اعتبار قانونی ثانوی و مشتمل بر شش باب می‌دانند.^۶

۷. رسالهٔ ارمیا

این رساله، که به ارمیای نبی منسوب است، برای کسانی نوشته شده است که در معرض اسارت بابلی قرار گرفته بودند. ارمیا به آنان گوشزد می‌کند که اسارتی که در پیش دارند در اثر خطاها و گناه‌های ایشان است. او قوم را از این‌که در بابل به پرستش بت‌ها روی آورند برحذر می‌دارد. این رساله با استدلال‌های فراوان و گاهی مکرر، حقیر و پست بودن بت‌ها و عدم شایستگی آن‌ها را برای پرستش اثبات می‌کند.^۷

گفته‌اند که این رساله همان است که در کتاب ارمیای نبی، باب بیست و نهم، بدان اشاره شده است؛^۸ اما برخی از محققان از درون این رساله شواهد متعددی را برای نفی این انتساب ذکر کرده‌اند.^۹ نویسنده این نامه ناشناخته است.^{۱۰} زمانی گمان می‌رفت که زبان اصلی این رساله یونانی است، اما امروزه تقریباً اجماعی است که در اصل به زبان

۱. الکتاب المقدس، ص ۱۷۵۵.

2. NIDB., P.68.

3. ER.ME., V.2, P.11

4. ibid.

۵. الکتاب المقدس، ص ۱۷۵۵.

6. PA., P.xlviii, HBD, P.219.

۷. الکتاب المقدس، صص ۹ - ۱۷۵۸.

8. NIDB., P. 69.

۹. الکتاب المقدس، ص ۱۷۵۹.

10. NIDB., P.69.

عبری نگاشته شده است.^۱ درباره تاریخ نگارش این رساله اختلاف است، اما بیشتر محققان سال ۱۰۰ ق م را ترجیح می دهند.^۲ رساله ارمیا در نسخه های یونانی نوشته ای مستقل است، اما در ترجمه لاتینی ولگات، باب ششم از کتاب باروک است.^۳ همین امر باعث شده که کاتولیک ها و ارتدوکس ها، که برای این رساله اعتبار قانونی (ثانوی) قائلند، آن را باب ششم کتاب باروک قرار دهند.^۴

۸. غزل سه جوان (یا مناجات عزریا)^۵

در نسخه سبعینیه و نیز نسخه های لاتین کتاب مقدس، در کتاب دانیال، باب سوم، بعد از آیه ۲۳، اضافاتی مشتمل بر ۶۷ آیه وجود دارد که در نسخه عبری موجود نیست. این اضافه به «غزل سه جوان» معروف است.^۶

در باب سوم از کتاب دانیال نبی آمده است که نبوکدنصر (بختنصر)، پادشاه بابل، هنگامی که یهودیان در بابل در تبعید به سر می بردند، تمثالی از طلا ساخت و مردم را مجبور کرد که بر آن سجده نمایند. سخن چینان به پادشاه می گویند که سه نفر یهودی حاضر به سجده بر تمثال نیستند. وی این سه نفر را احضار و آنان را تهدید می کند که اگر بر تمثال سجده نکنند در آتش سوزانده می شوند و خدای آنان نمی تواند کاری برایشان انجام دهد. ایشان از سجده امتناع می کنند و پادشاه دستور می دهد که آن ها را در آتش بیندازند (دانیال، ۳: ۱-۲۳).

در نسخه عبری در دنباله (آیه ۲۴ به بعد) چنین آمده است: نبوکدنصر می بیند این سه نفر، همراه فرد چهارمی که او را پسر خدا می نامد، به سلامت در آتش نشسته اند. پس دستور می دهد آن ها را بیرون آورند و مقام و منصب حکومتی بالایی به ایشان می دهد و توهین به خدای ایشان را ممنوع اعلام می کند.

در نسخه سبعینیه و نسخه های لاتین بین این دو قسمت آمده است که عزریا (عبد نغو)، که یکی از آن سه نفر بود، در میان آتش زبان می گشاید و خدا را مناجات می کند (۲۶-۴۵). سپس هر سه نفر با یک صدا به خواندن سرود می پردازند و در آن خدا را

۱. حبیب سعید، پیشین، ص ۲۰۰. ۲. همان؛ الکتاب المقدس، ص ۱۷۵۹؛ NIDB., P.69.

۳. حبیب سعید، پیشین، ص ۱۹۹ و NIDB., P.69.

4. PA., P.xlviii; HBD., P.219. 5. Azariah

۶. حبیب سعید، پیشین، صص ۲۰۰-۲۰۱ و NIDB., P. 69.

ستایش کرده، به تسبیح و تمجید او می‌پردازند (۵۱ - ۹۰). دو آیه در ابتدا و چند آیه در وسط این دو قسمت به مسائل جانبی، از قبیل افزودن آتش می‌پردازد این قسمت در اصل به زبان عبری، یا احتمالاً آرامی، نوشته شده و به یونانی ترجمه شده است.^۱ برخی مدعی‌اند که دو قسمت مناجات عزریا و غزل سه جوان در اصل مستقل بوده‌اند و اولی بین سال‌های ۱۶۸ تا ۱۶۵ ق م، در بحبوحه انقلاب مکابی، و دومی احتمالاً پس از پیروزی انقلاب مکابی نوشته شده‌اند.^۲ دیگران تعیین تاریخ نگارش هر دو قسمت را مشکل دانسته‌اند و زمانی بین ۱۶۴ تا ۱۰۰ ق م را احتمال داده‌اند.^۳ کاتولیک‌ها و ارتدوکس‌ها برای این بخش اعتبار قانونی (ثانوی) قائلند و باب سوم کتاب دانیال در کتاب مقدس آنان ۹۰ آیه دارد.^۴

۹. قصه سوسنه^۵

کتاب دانیال نبی در نسخه عبری دوازده باب و در نسخه یونانی سبعینیه و لاتین ولگات چهارده باب دارد. باب سیزدهم این دو نسخه، قصه‌ای را بیان می‌کند که به قصه سوسنه معروف است و در نسخه عبری موجود نیست. این قصه در برخی از نسخه‌های یونانی در ابتدای کتاب دانیال آمده است.^۶

سوسنه نام زنی یهودی و زیباروی است که همسر فردی ثروتمند می‌شود. دو قاضی مسن یهودی با او برخورد می‌کنند و به او طمع می‌ورزند و چون اطاعت نمی‌کند تهمت زنا می‌زنند. دادگاه یهود، بدون شنیدن دفاع، او را به مرگ محکوم می‌کند. وقتی او را برای اعدام می‌برند، به پیشگاه خدا ناله می‌زند و خدا دانیال جوان را به یاری‌اش می‌فرستد. دانیال به دادگاه اعتراض می‌کند و می‌گوید چرا بدون تحقیق فردی را به اعدام محکوم کرده‌اند. پس جداگانه از آن دو قاضی بازجویی می‌کند و چون گفته‌هایشان متناقض است، کذبشان ثابت می‌شود و به اعدام محکوم می‌شوند.

این قصه احتمالاً در اصل به زبان عبری نوشته شده است و بعد در نسخه‌های دیگر

1. ER.ME., V.2, P.176.

۲. حبیب سعید، پیشین، ص ۲۰۱.

3. ER.ME., v.2, P.176.

4. HBD., P.219; PA., P.xlviii.

5. Susanna

6. HBD., P.1001; NIDB., P.69.

آورده شده است.^۱ درباره مکان و زمان نگارش آن چیز زیادی معلوم نیست، ولی یک نظریه این است که در حدود سال ۱۰۰ ق م در اسکندریه نگاشته شده است.^۲ برخی مدعی اند که در اواخر قرن دوم ق م و اوایل قرن اول ق م بحث اصلاح شریعت مطرح بوده است و فریسیان و صدوقیان در این مسئله اختلاف داشته‌اند که اگر کسی علیه دیگری، درباره جرمی که مجازات آن اعدام است، شهادت دروغ بدهد، آیا شاهد دروغین در هر صورت باید اعدام شود یا تنها در صورتی که حکم اجرا شده باشد؟ این داستان در این حال و هوا نوشته شده است.^۳

دو فرقه کاتولیک و ارتدوکس برای این بخش اعتبار قانونی (ثانوی) قائلند، با این تفاوت که در کتاب مقدس کاتولیک‌ها این بخش باب سیزدهم کتاب دانیال است، اما در کتاب مقدس ارتدوکس‌ها مستقل و جای آن قبل از کتاب دانیال است.^۴

۱۰. قصه بعل^۵ و اژدها

باب چهاردهم کتاب دانیال، که در نسخه‌های سبعینیه و لاتینی، برخلاف نسخه عبری، موجود است، به نقل دو داستان اختصاص دارد.^۶ در داستان نخست، پادشاه بابل مجسمه بعل را می‌پرستد و به او خوراک‌هایی هدیه می‌کند. پادشاه از دانیال می‌پرسد که چرا بعل را نمی‌پرستد. او پاسخ می‌دهد که من خدای زنده را می‌پرستم. پادشاه می‌گوید بعل زنده است، چون غذاهای اهدایی را می‌خورد. دانیال برای پادشاه ثابت می‌کند که کاهنان از راه مخفی می‌روند و غذاها را می‌خورند. پس پادشاه آن بت را از بین می‌برد و کاهنان را به قتل می‌رساند.

داستان دیگر داستان اژدهایی است که مردم بابل او را می‌پرستند. پادشاه بابل به دانیال می‌گوید که این دیگر خدای زنده است، پس چرا او را نمی‌پرستی؟ دانیال جواب می‌دهد که من تنها خدای خود را می‌پرستم؛ و در ادامه می‌گوید این مار خدا نیست و اگر

۱. حبیب سعید، پیشین، ص ۲۰۲؛ HBD, P.1001.

2. NIDB., P. 69.

۳. حبیب سعید، پیشین، ص ۲۰۲.

4. HBD., P.219; PA., P.xlviii.

۵. بعل نام خدای خورشید بوده که در فنیقیه و کنعان و برخی مناطق دیگر پرستیده می‌شده است. (قاموس کتاب مقدس، ص

۶. حبیب سعید، پیشین، ص ۲۰۳.

او را در اختیار من قرار دهی او را از بین می‌برم. پادشاه چنین می‌کند و دانیال مار را با معجونی از بین می‌برد. اهالی بابل شورش می‌کنند و از پادشاه می‌خواهند که دانیال را به آن‌ها تسلیم کند. پادشاه به ناچار چنین می‌کند. دانیال را به مدت هفت روز در لانه شیرهای گرسنه قرار می‌دهند، ولی شیرها با او کاری ندارند. خداوند حقوق نبی را، که در یهودیه بود، مأمور می‌کند که برای دانیال غذا ببرد. فرشتگان حقوق را بدین منظور به بابل می‌آورند. در روز هفتم، پادشاه، که دانیال را صحیح و سالم می‌یابد، او را آزاد می‌کند و دشمنانش را به لانه شیرها می‌افکند.

این دو داستان در اصل به زبان عبری نوشته شده و به یونانی ترجمه شده‌اند.^۱ تاریخ نگارش این کتاب را برخی قرن دوم ق م^۲ و برخی قرن اول ق م^۳ دانسته‌اند و برخی بین این دو قرن تردید دارند.^۴

این بخش جزء کتاب مقدس دو فرقه کاتولیک و ارتدوکس است و از اعتبار قانونی (ثانوی) برخوردار است، اما کاتولیک‌ها آن را باب ۱۴ کتاب دانیال و ارتدوکس‌ها باب ۱۳ این کتاب می‌دانند.^۵

۱۱. کتاب اول مکابیان^۶

«مکابی» در زبان عبری به معنای «چکش»^۷ و لقب فردی به نام یهودا^۸ است که در دوره‌ای که سرزمین یهودا تحت سلطه احقاب و جانشینان اسکندر مقدونی، یعنی «سلوکیان»، بود رهبری قیامی را که پدرش «متتای کاهن» آغاز کرده بود، به دست می‌گیرد و دشمنان را شکست می‌دهد. شاید لقب مکابی به خاطر ضربات مهلکی باشد که وی بر دشمن وارد کرد.^۹ او حکومتی را در سرزمین یهودیه تشکیل می‌دهد که برای مدتی باقی می‌ماند. او و جانشینانش سلسله مکابیان خوانده می‌شوند. هم‌چنین چهار کتاب وجود دارد که به تاریخ و حوادث این دوره پرداخته‌اند و از این رو مکابیان خوانده

۱. همان. و P.102, HBD.

2. HBD, P.102.

۳. حبیب سعید، پیشین، ص ۲۰۳.

4. NIDB, P.69.

5. PA., P.xlviii.

6. Maccabees

7. HBD, P. 290.

8. Judas.

9. HBD, P.290

می شوند.^۱ این کتاب حوادثی را بررسی می کند که در آن سرزمین، از زمان جلوس آنتیوخوس ایفانوس^۲ بر تخت (۱۷۵ ق م) تا زمان مرگ شمعون مکابی، که یکی از رهبران قیام یهودی بود (حدود ۱۳۲ یا ۱۳۵ ق م) رخ داده است.^۳ در ابتدای کتاب اشاره ای گذرا به روی کار آمدن و کشور گشایی و مرگ اسکندر مقدونی و تقسیم کشور پهناور او بین جانشینانش می شود. میراث اسکندر بین جانشینان او و فرزندانشان دست به دست می گردد تا این که نوبت به یکی از آن ها به نام آنتیوخوس ایفانوس می رسد. او پس از غلبه بر مصر به سرزمین یهودا حمله می کند و آن را تحت سلطه خویش در می آورد. در این زمان یهودیت از دو جهت تهدید می شد: یکی فرهنگ هلنیستی (یونانی گرایی)، که در بسیاری از مردم آن سرزمین نفوذ کرده بود، و دیگری پادشاه آنتیوخوس، که به محور یهودیت و مظاهر آن کمر بسته بود. آنتیوخوس مردم را وامی داشت که از آیین اجدادی خویش دست بردارند و برای بت ها قربانی کنند. بسیاری از یهودیان به خواسته پادشاه جبار گردن نهادند و دست از شریعت اجدادی خویش برداشتند. کسانی که از فرمان پادشاه سرپیچی می کردند، به اشد مجازات محکوم می شدند. بدین سان روزگار به سختی بر یهودیان می گذشت.

در این زمان کاهنی به نام «متتیا»^۴ همراه با پسرانش قیام می کند و به کوهستان ها پناه می برد. به تدریج گروه هایی از مردم به آنان می پیوندند و سپاهی تشکیل می دهند و با پادشاه به نبرد برمی خیزند و به پیروزی هایی دست می یابند. پس از متتیا، پسرش یهودای مکابی جانشین وی می شود و با اقتدار کامل به جنگ دشمنان می رود و به پیروزی های بزرگی دست می یابد. پس از جنگ های زیاد با آنتیوخوس و دیگر دشمنان یهود، کشور را آزاد می کند و سرانجام در یکی از جنگ ها کشته می شود.

پس از یهودا، برادرش «یوناتان»^۵ به جانشینی او برگزیده شد. در این زمان نفاق و خیانت در گوشه و کنار کشور نمایان شد و قحطی و بدبختی شدید کشور را فرا گرفت. در زمان یوناتان جنگ با دشمنان ادامه می یابد تا این که او در یکی از جنگ ها اسیر می شود. پس از یوناتان، برادرش شمعون جانشین وی می شود و به نبرد با دشمنان ادامه می دهد. در زمان او کشور به طور کامل از شر بیگانگان رهایی می یابد و حکومتش به قدرت

1. NIDB, P.69.

2. Antiochus Epiphanes

3. حبیب سعید، پیشین، ص ۲۰۴ و HBD, P.390

4. Mattathias

5. Jonathan

زیادی دست می‌یابد. سرانجام آن گاه که شمعون برای دیدار از یکی از شهرهای یهودا بیرون می‌رود، یکی از یهودیان به او خیانت کرده، او را به جشنی دعوت می‌کند و در حالی که شمعون و پسرانش از فرط نوشیدن شراب مستند، دشمنان حمله می‌کنند و او و همراهانش را به قتل می‌رساند. کتاب اول مکابیان با قتل شمعون به پایان می‌رسد.

اهمیت کتاب اول مکابیان در این است که بهترین منبع تاریخی برای این دوره است.^۱ با این‌که نویسنده کتاب ناشناخته است، از محتوای کتاب برمی‌آید که یهودی‌ای مؤمن، و احتمالاً از فرقهٔ صدوقیان، نویسنده آن بوده است.^۲ این کتاب در اصل به زبان عبری و در فلسطین، و احتمالاً در اورشلیم، اندکی قبل از پایان قرن دوم ق م نگاشته شده است.^۳ برخی احتمال می‌دهند که بین ۱۰۰ تا ۷۰ ق م نوشته شده باشد.^۴ برخی دیگر بر این اعتقادند که سه فصل آخر کتاب بعداً افزوده شده و کل کتاب پس از تخریب معبد در سال ۷۰ م دوباره ویرایش شده است.^۵ هدف نویسنده این کتاب این بوده است که حکومت مکابیان بر یهودا را مشروع و قانونی جلوه دهد و آن‌ها را در مبارزه با سلوکی‌ها بر حق نشان دهد.^۶ بنابراین، این کتاب یک دفاعیه از حکومت مکابیان است.^۷ دو فرقه کاتولیک و ارتدوکس برای این کتاب اعتبار قانونی (ثانوی) قائلند.^۸

۱۲. کتاب دوم مکابیان

کتاب دوم مکابیان کتاب مستقل دیگری است که به بررسی حوادث عصر مکابیان اختصاص دارد. این کتاب از جهات مختلفی با کتاب اول مکابیان متفاوت است. مقطع زمانی، که این نوشته در برگیرنده آن است، بسیار کوتاه است و از سال ۱۷۶ تا ۱۶۱ ق م، یعنی حدود پانزده سال، را در برمی‌گیرد.^۹ بنابراین، کتاب دوم مکابیان تنها بخشی تاریخی را در بر می‌گیرد که اول مکابیان به آن پرداخته است؛ اما از آنجا که بسیار بیشتر از اول مکابیان به جزئیات پرداخته، از ارزش و اعتبار بالاتری برخوردار است.^{۱۰} نویسنده در

۲. همان.

۱. حبیب سعید، پیشین، ص ۲۰۵، NIDB, P.69.

3. ER.ME., V.2, P.179.

۴. حبیب سعید، پیشین، ص ۲۰۵.

5. NIDB, P.69.

6. HBD, P.590.

7. OCB, P.477.

8. HBD., P.219; PA., P.xlviii.

۹. حبیب سعید، پیشین، ص ۲۰۶ و NIDB, P.69.

10. HBD, P.591.

مقدمه این کتاب می‌گوید: «همه این رویدادها را یاسون قیروانی^۱ در پنج جلد کتاب آورده است. من نیز آن‌ها را در یک مجلد خلاصه خواهم کرد» (۲:۲۳). اما غیر از این اشاره، هیچ اثری از کتاب یاسون قیروانی در دست نیست.^۲

تفاوت دیگر این کتاب با اول مکابیان در هدف نویسنده است. نویسنده کتاب اول مکابیان می‌خواست از انقلاب مکابی دفاع کند و نظام آنان را مشروع جلوه دهد؛ ولی هدف نویسنده این کتاب دفاع از حریم معبد و شریعت است و مبارزه با هجوم فرهنگ هلنیستی را در سرلوحه کار خویش قرار داده است؛^۳ حتی برخی از محققان نویسنده این کتاب را دشمن مکابیان قلمداد کرده‌اند.^۴ همین امر حال و هوای این دو کتاب را متفاوت کرده است.

این کتاب را می‌توان به سه بخش تقسیم کرد. نویسنده در دو باب اول دو نامه‌ای را که یهودیان اورشلیم و یهودیه به یهودیان مصر نوشته‌اند، می‌آورد. در این دو نامه، با اشاره به حوادثی که برای معبد پیش آمده و وظایفی که یهودیان در قبال آن دارند، از یهودیان مصر می‌خواهند که در جشن بزرگداشت مراسم افتتاح معبد شرکت جویند. نویسنده، در پایان باب دوم، برای کتاب خود مقدمه‌ای می‌آورد و در آن به کتاب یاسون قیروانی اشاره می‌کند و هدف خود از خلاصه کردن آن کتاب و شیوه کار خود را بیان می‌کند.

نویسنده از باب سوم تا هشتم، به تفصیل به هجوم فرهنگ هلنیستی و گرایش یهودیان به آن و بی‌اعتنایی آن‌ها به آیین و شریعت اجدادی خود می‌پردازد. هجوم سلوکیان و سلطه آنان بر یهودیه و اهتمام آنان به از بین بردن شریعت یهود و مظاهر این دین، و فشار طاقت فرسا و شکنجه و آزار و قتل یهودیان برای دست برداشتن از دین اجدادی و روی آوردن به بت پرستی، مطالبی است که به صورت گسترده در این بخش بیان شده است.

بخش سوم شامل باب هشتم تا پایان کتاب (باب پانزدهم) است که به مبارزه و فعالیت‌های یهودای مکابی می‌پردازد و ماجرا را تا آن جا پی می‌گیرد که شهر اورشلیم به طور کامل به دست عبرانیان می‌افتد.

1. Jason of Cyrene

2. ER.ME., v.2, P.179.

3. OCB., P.478; ER.ME., V.2, P.179.

نویسنده این کتاب یک یهودی ناشناخته است^۱ و برخی او را از فرقه فریسیان دانسته‌اند.^۲ تاریخ نگارش این کتاب را از ربع آخر قرن دوم قم تا ربع اول قرن اول قم دانسته‌اند^۳ و حتی برخی تاریخ نگارش آن را تا قبل از سلطه رومیان در سال ۶۳ قم محتمل دانسته‌اند.^۴ برخلاف کتاب اول مکابیان، که در اصل به عبری نوشته شده و به یونانی برگردانده شده است، کتاب دوم مکابیان در اصل به زبان یونانی نوشته شده است.^۵ مکان نگارش این کتاب را اسکندریه یا اورشلیم می‌دانند.^۶ دو فرقه کاتولیک و ارتدوکس برای این کتاب اعتبار قانونی (ثانوی) قائلند.^۷

۱۳. کتاب سوم مکابیان

این کتاب و نیز کتاب چهارم مکابیان، نسبت به دو کتاب قبل از اهمیت کمتری برخوردارند. این اثر گزارشی است از نجات معجزه‌آسای یهودیان مصر از دست بطلمیوس چهارم (حک. ۲۲۱-۲۰۵ ق.م)؛ وی یهودیان را بدین خاطر که یهودیان فلسطین مانع از ورود او به معبد شده بودند، تهدید کرده بود.^۸ تاریخ نگارش این کتاب را نزدیک به آغاز دوره مسیحی یا ابتدای قرن اول م تخمین می‌زنند.^۹ این کتاب، علاوه بر نسخه عبری عهد قدیم، در نسخه لاتینی و لغات نیز موجود نیست و از همین رو کاتولیک‌ها برای آن اعتبار قانونی قائل نیستند، اما فرقه ارتدوکس آن را دارای اعتبار قانونی می‌داند.^{۱۰}

۱۴. کتاب چهارم مکابیان

این کتاب یک اثر فلسفی یهودی است که تحت تأثیر رواقیان و ادبیات یونان نوشته شده است.^{۱۱} پیام اصلی دینی این کتاب این است که رنج شهادت به طور غیرمستقیم کفاره

1. ER.ME., V.2, P.179.

۲. حبیب سعید، پیشین، ص ۲۰۶. ۳. همان؛ ER.ME., V.2, P.179; NIDB., P.69.

4. OCB., P.479.

5. ER.ME., V.2, P.179.

6. ibid.

7. HBD., P.2; PA., P.xlviii.

8. *The New Encyclopedia Britannica* (15 Ed. Encyclopadia Britannica, inc., U.S.A. 1995) v.7, P. 659.

(به این مرجع از این پس با علامت اختصاری «NEB» اشاره می‌شود.)

9. HBD., P.840.

10. PA., P.xlviii.

11. HBD., P.840.

گناه همه یهودیان می‌شود.^۱ با این‌که این نوشته یک اثر تاریخی نیست، از این جهت به مکابیان منسوب شده است که به آغاز زجر و آزار یهودیان به دست آنتیوخوس ایفانوس می‌پردازد.^۲ تاریخ نگارش این اثر نیمه اول قرن اول م^۳ یا یک قرن منتهی به سال ۷۰ م است.^۴

از آن‌جا که این کتاب در نسخه لاتینی ولگات موجود نیست، فرقه کاتولیک برای آن اعتبار قانونی قائل نیست، اما فرقه ارتدوکس آن را معتبر می‌داند.^۵ در کتاب مقدس ارتدوکس این کتاب به صورت ضمیمه آمده است.^۶

۱۵. کتاب اول عزرا^۷ (اسدراس)

در مجموع در سه نسخه معروف عبری، سبعینیه و ولگات، چهار کتاب به نام عزرا (یا اسدراس) آمده است. در نسخه عبری کتابی به نام عزرا وجود دارد که همه آن را قانونی می‌دانند. این کتاب در نسخه سبعینیه، همراه با کتاب نحیمیا، عنوان کتاب دوم عزرا را گرفته است؛^۸ در نسخه سبعینیه کتابی به نام کتاب اول عزرا آمده است؛ این کتاب اکنون مورد بحث است.^۹ در نسخه ولگات دو کتاب عزرا و نحیمیا، که در نسخه عبری مجزا هستند، با عنوان کتاب اول و دوم عزرا آمده‌اند. در این نسخه، کتابی که اکنون مورد بحث است، تحت عنوان کتاب سوم عزرا^{۱۰} در ضمیمه آمده است. بعدها کتاب دیگری به عنوان ضمیمه این نسخه آمده که کتاب چهارم عزرا خوانده شده است^{۱۱} و ما تحت عنوان کتاب دوم عزرا از آن بحث خواهیم کرد. ولی در نسخه‌های انگلیسی و ویرایش‌های جدید ولگات، کتاب عزرای قانونی با عنوان کتاب عزرا و کتاب نحیمیا، مجزا و با همین نام آمده است. کتابی که اکنون مورد بحث است و در نسخه سبعینیه عنوان کتاب اول عزرا را دارد، همین عنوان و کتاب دیگری که در سبعینیه موجود نیست^{۱۲} عنوان کتاب دوم عزرا را گرفته است.

عمده مطالب این کتاب در کتاب‌های قانونی عهد قدیم موجود است، و در واقع این کتاب تکرار کتاب تواریخ ایام از اول باب ۳۵ تا آیه ۲۳ باب ۳۶ و کل کتاب عزرا و کتاب

1. NEB., V.2, P.609.

2. *ibid.*

3. *ibid.*

4. HBD., P.640.

5. PA., P.xlviii.

6. HBD., P.219.

7. Ezra = [Greek] Esdras

8. HBD., P.278.

9. ODC., P.462.

10. ER.ME., V.2, P.175.

11. HBD., P.278.

12. ODC., P.68.

نحمیا از آیه ۳۱ باب هفتم تا آیه ۱۲ باب هشتم است، و این کتاب، تنها قصه‌های «داریوش» و «سه جوان» را نسبت به نسخه عبری و کتاب‌های قانونی اضافه دارد؛ از این رو ارزش تاریخی مستقلی ندارد.^۱ این کتاب، غیر از مقطعی از آن که حکمت‌آمیز است (۱:۳ تا ۶:۵)، تاریخ است و از عید فصحی که یوشیا در اورشلیم گرفت (دوم تواریخ ایام، ۱:۳۵) تا اصلاحات عزرا را در برمی‌گیرد.^۲

امروزه تنها نسخه یونانی این کتاب موجود است و برخی می‌گویند که در اصل به زبان یونانی نوشته شده^۳ ولی برخی دیگر احتمال داده‌اند که اصل آن به زبان عبری یا آرامی بوده است.^۴ این واقعیت که عمده مطالب این کتاب در دیگر قسمت‌های عهد قدیم آمده است، احتمال دوم را تقویت می‌کند. برخی دیگر می‌گویند که این کتاب یا بقایایی از ترجمه‌ای مجزا از سه کتاب دوم تواریخ ایام، عزرا و نحمیا است، و یا بخش‌هایی گزینش شده از این سه کتاب است که به یونانی ترجمه شده است.^۵

نویسنده یا مترجم این کتاب معلوم نیست، اما احتمالاً در مصر و در میان یهودیان یونانی زبان نوشته شده است. با این‌که تعیین تاریخ نگارش کتاب مشکل است، اما اواخر قرن دوم ق م یا اوایل قرن اول ق م را متحمل دانسته‌اند.^۶

این کتاب نه باب دارد و هدف نویسنده آن چندان روشن نیست. شاید بتوان تأکید بر معبد و شعائر و مراسم آن را از لابه‌لای آن به دست آورد.^۸ کتاب در ترجمه سبعینیه آمده، اما در ترجمه لاتینی ولگات به صورت ضمیمه و پس از کتاب عهد جدید قرار گرفته است.^۹ تنها گروهی که برای این کتاب اعتبار قانونی (ثانوی) قائل است، فرقه ارتدکس است.^{۱۰}

۱۶. کتاب دوم عزرا

برخلاف کتاب اول عزرا، نسخه یونانی و نیز اصل عبری یا آرامی این کتاب در دسترس

۱. حبیب سعید، پیشین، ص ۱۸۷.

2. NIDB, P.68.

۳. حبیب سعید، پیشین، ص ۱۸۷.

4. ER.ME., V.2, P.175.

5. HBD., P.278.

6. ER.ME., V.2, P.175.

۷. حبیب سعید، پیشین، ص ۱۸۷.

8. HBD., P.278.

9. OCB., P.196.

10. PA., P.xlviii; HBD., 219.

نیست. بنابراین، ترجمهٔ سبعینیه حاوی آن نیست و تنها پاره‌هایی از ترجمهٔ یونانی آن در دسترس است؛ اما نسخهٔ لاتین و ترجمه‌های دیگری از آن موجود است. این کتاب جزء کتاب‌های اپوکریفایی است. در نسخهٔ ولگات، ترجمهٔ لاتینی این کتاب به عنوان ضمیمه و پس از عهد جدید آمده است.^۱

این کتاب را به سه بخش می‌توان تقسیم کرد: در دو فصل اول کتاب، خدا از قوم شکایت و عزرا را مکلف به تقویت ایمان مردم می‌کند و آمدن ملکوت خدا گوشزد شده است. این دو فصل از افزوده‌های مسیحیان به این کتاب است^۲ و در حدود سال ۱۰۰ م نوشته شده است.^۳ گاهی این بخش کتاب پنجم عزرا خوانده می‌شود.^۴ بخش دوم کتاب، از باب سوم تا چهاردهم را در برمی‌گیرد که در آن هفت مکاشفه، که ظاهراً در هنگام تبعید بابلی برای عزرا رخ داده، بیان شده است. این هفت مکاشفه عبارتند از:^۵

(۱) گفت و گویی بین عزرا و یک فرشته درباره عدالت خدا و بذرگناهی که در آدم نهاده شده است (۱:۳ - ۲۰:۵)؛

(۲) گفت و گویی دربارهٔ خلقت، عصر مسیحایی و داوری پس از آن (۳۵:۶ - ۵۹:۱۰)؛

(۳) گفت و گویی دربارهٔ سرّ این که خدا بنی اسرائیل را برگزیده است ولی بعداً آن‌ها را عذاب می‌کند (۲۱:۵ - ۳۴:۶)؛

(۴) مکاشفه‌ای که در آن عزرا با کوه صهیون (اورشلیم) به صورت زنی مواجه می‌شود که در مرگ فرزندش عزاداری می‌کند (۲۶:۹ - ۵۹:۱۰)؛

(۵) مکاشفه‌ای تمثیلی از یک عقاب با بال‌ها و سرهای زیاد که نشان دهندهٔ امپراتوری روم است (باب‌های ۱۱ و ۱۲)؛

(۶) مکاشفه‌ای که در آن مسیح به صورت انسانی تصویر شده که از دریا برمی‌خیزد و صعود می‌کند (باب ۱۳)؛

(۷) در مکاشفهٔ آخر، کتاب مقدس به عزرا الهام می‌شود و او آن را می‌نویسد. از آن جا که این بخش تنها مشتمل بر مکاشفات منسوب به عزراست، برخی آن را کتاب عزرا می‌نامند.^۶ این بخش را یک یهودی ناشناخته، پس از تخریب دوم معبد

1. OCB, P.195; HBD., P.2, 279.

2. ibid.

۳. حبیب سعید، پیشین، ص ۱۸۸.

4. HBD., P.278.

5. ibid; OCB, P.196.

6. NIDB., P.98.

و آوارگی یهود در سال ۷۰ م و نزدیک به پایان قرن اول نوشته است.^۱ هدف نویسنده تقویت یهودیان و پاسخ به شبهاتی بوده است که پس از آوارگی و بدبختی‌های یهود مطرح شده بود؛ او در قالب مکاشفه شبهات را مطرح می‌کند و پاسخ می‌دهد. نویسنده زمان نوشته خود را به دوره تبعید بابلی برمی‌گرداند و به عزرا نسبت می‌دهد تا بدین سان حجت و مقبولیت کسب کند.^۲

این بخش در اصل به زبان عبری یا آرامی نوشته شده و بعد به یونانی ترجمه شده است.^۳ بخش سوم کتاب، که باب‌های ۱۴ و ۱۵ را در برمی‌گیرد، افزوده مسیحیان است که بعدها بین سال‌های ۲۶۰ - ۲۷۰ م نوشته شده‌اند.^۴ این بخش، که آلام و گرفتاری‌های آخرالزمان و پایان تاریخ را بیان می‌کند، گاهی کتاب ششم عزرا خوانده می‌شود.^۵ برخی این کتاب را در مجموعه کتاب‌های قانونی (ثانوی) کلیسای ارتدوکس آورده‌اند^۶ و برخی دیگر چنین نکرده‌اند.^۷ با توجه به این‌که این کتاب در ترجمه سبعینیه موجود نیست احتمال اول بعید به نظر می‌رسد.

۱۷. دعای منسی

در عهد قدیم، در کتاب دوم پادشاهان، باب ۲۱، سرگذشت پادشاهی یهودی به نام منسی آمده که فسق و فجور بسیار می‌کرده است. همین سرگذشت را کتاب دوم تواریخ ایام روایت کرده است؛ اما در پایان کتاب اخیر آمده است که چون او به هشدارهای خدا گوش فرا نداد، به دست آشوریان به اسارت برده شد. منسی در اسارت توبه می‌کند و از خدا بخشایش می‌طلبد. پس خدا او را نجات می‌دهد و به وطنش بازمی‌گرداند. در کتاب دوم تواریخ ایام (۱۸:۳۳) آمده است: «و بقیه وقایع منسی و دعایی که نزد خدای خود کرد... اینک در تواریخ پادشاهان اسرائیل مکتوب است». درباره دعایی که این متن به آن اشاره می‌کند چیزی معلوم نیست؛ اما در بین بخش‌های اپوکریفایی عهد قدیم، بخشی به نام دعای منسی، مشتمل بر ۱۵ آیه وجود دارد. این دعا را می‌توان به سه بخش تقسیم کرد: وی در آیات یک تا هفت به خدا توجه دارد و او را تمجید و ستایش می‌کند؛ در آیه

۱. حبیب سعید، پیشین، ص ۱۸۸؛ ibid.

۲. همان، ص ۱۸۸ و ۱۸۹.

3. OCB., P.196.

۴. حبیب سعید، پیشین، ص ۱۷۹.

5. HBD., P.279.

6. PA., P.lxxviii.

7. HBD., P.219.

۸ تا ۱۰ به خطاهای خود اعتراف می‌کند؛ و در آیات بعدی از خدا غفران و بخشایش می‌طلبد.

این دعا تنها در برخی از نسخه‌های یونانی وجود دارد و در متن عبری و نسخهٔ سبعینیه موجود نیست و حتی برای جروم، مترجم معروفی که کتاب مقدس را در قرن چهارم م به لاتینی ترجمه کرده، ناشناخته بوده است. بنابراین این دعا در نسخهٔ اصلی ولگات موجود نبوده، ولی بعدها در برخی از نسخه‌ها به عنوان ضمیمه عهد جدید، و در برخی از نسخه‌های قدیمی، پس از کتاب اول تواریخ ایام آمده است.^۱ از آن جا که این بخش بسیار مختصر است، تعیین زمان و مکان نگارش آن و نیز زبان اصلی آن را نمی‌توان به صورت یقینی بیان کرد،^۲ ولی برخی احتمال داده‌اند که در قرن اول یا دوم ق م در فلسطین نوشته شده باشد^۳، و برخی می‌گویند از سبک دعا برمی‌آید که در اصل به زبان عبری نوشته شده است.^۴

نویسندهٔ این دعا شناخته شده نیست، ولی دانشمندان این احتمال را که آن را فردی یهودی از زبان منسی نوشته باشد ترجیح می‌دهند.^۵ تنها فرقهٔ ارتدوکس،^۶ و یا بخشی از آن^۷، برای این دعا اعتبار قانونی ثانوی قائلند.

۱۸. مزمور ۱۵۱ از مزامیر داود

کتاب مزامیر داود در نسخه عبری مشتمل بر ۱۵۰ مزمور است، ولی در برخی از نسخه‌ها پنج یا شش مزمور دیگر نیز هست که در بخش کتاب‌های مجعول‌العنوان آمده است. فرقه ارتدوکس برای مزمور شماره ۱۵۱ اعتبار قانونی قائل است و بنابراین کتاب مزامیر نزد آن‌ها یک مزمور بیشتر دارد.^۸

1. OCB, P.486.

2. ibid

3. NIDB, P.69.

4. OCB, P.486.

۵. حبیب سعید، پیشین، ص ۲۰۳.

6. PA., P.xlviii and HBD., P.219

7. OCD., P.486.

8. HBD., P.219; PA., P.xlviii.

جدول زیر نظر گروه‌های چهارگانه معتقد به عهد قدیم را درباره کتاب‌های موسوم به اپوکریفایی نشان می‌دهد.

نمابه	نام کتاب	پروتستان	کاتولیک	ارتدوکس	یهود
۱	طوبیت	اپوکریفا	قانونی ثانوی	قانونی ثانوی	غیر قانونی
۲	یهودیت	=	=	=	=
۳	اضافات استر	=	=	=	=
۴	حکمت سلیمان	=	=	=	=
۵	حکمت یسوع بن سیراخ	=	=	=	=
۶	باروک	=	=	=	=
۷	رساله ارمیا	=	=	=	=
۸	غزل سه جوان	=	=	=	=
۹	قصه سوسنه	=	=	=	=
۱۰	قصه بعل و اژدها	=	=	=	=
۱۱	اول مکابیان	=	=	=	=
۱۲	دوم مکابیان	=	=	=	=
۱۳	سوم مکابیان	=	اپوکریفا	=	=
۱۴	چهارم مکابیان	=	=	=	=
۱۵	اول عزرا	=	=	=	=
۱۶	دوم عزرا	=	=	=	=
۱۷	دعای منسی	=	=	بخشی از لوله ارتدوکس آن را قانونی تلقی می‌دهند	=
۱۸	مزمور ۱۵۱ از مزامیر داود	=	=	اختلافی	=

ب) کتاب‌های معمول‌العنوان^۱

غیر از کتاب‌های قانونی و اپوکریفایی عهد قدیم، مجموعه دیگری از نوشته‌ها موجودند که با عهد قدیم مرتبطند. این مجموعه «سوداپیگرافا» یا «مجموع‌العنوان» خوانده می‌شوند. علت این نام‌گذاری آن است که نگارش اغلب کتاب‌های این مجموعه به

۱. pseudepigrapha کلمه یونانی است از pseuepigraphos به معنای «غلط اسناد داده شده و دارای عنوان اشتباه؛ pseud به معنای خطا و اشتباه و epigraphin به معنای اسناد دادن است.

شخصیت‌های بزرگ گذشته نسبت داده شده است، در حالی که در واقع آنان نویسنده این کتاب‌ها نیستند.^۱ این کتاب‌ها را برخی از یهودیان و مسیحیان نگاشته‌اند و خود را پشت عنوان یک قهرمان باستانی پنهان کرده‌اند. در واقع باید این کار را عادی، و نه جعل یا تقلب، به حساب آورد. در این قبیل نوشته‌ها نویسنده فرض می‌کرد که اگر فلان قهرمان باستانی در حادثه‌ای خاص حاضر بود درباره آن چه می‌گفت؛ پس از زبان حال او سخن می‌گوید.^۲ برخی این مجموعه را این گونه تعریف کرده‌اند:

واژه سوداپیگرافا به مجموعه‌ای از نوشته‌های یهودی یا یهودی - مسیحی اشاره دارد که: الف) در کتاب مقدس عبری، عهد جدید، مجموعه اپوکریفایی و نوشته‌های حاخامی^۳ مندرج نیستند؛ ب) با متون کتاب مقدس یا شخصیت‌های آن مرتبطند؛ ج) اغلب به یکی از شخصیت‌های باستانی مورد احترام کتاب مقدس نسبت داده شده‌اند؛ د) در بردارنده پیامی از طرف خدایند که به زمانی که در آن نوشته شده‌اند مربوط است؛ ح) بین سال‌های ۲۵۰ ق م تا ۲۰۰ م نوشته شده‌اند، و اگر بعد از این دوره نوشته شده‌اند، در بردارنده سنت‌های یهودی همین دوره‌اند.^۴

با این حال نام‌گذاری این مجموعه به «مجموع العنوان» دقیق نیست؛ چون اولاً همه کتاب‌های این مجموعه این‌گونه نیستند و ثانیاً خارج از این مجموعه هم کتاب‌هایی با این خصوصیت وجود دارند.^۵

جمع‌آوری این مجموعه به زمان‌های اخیر تعلق دارد. این مجموعه به زبان آلمانی در کتابی تحت عنوان *Die Apokryphen und Pseudepigraphen des Alten Testaments*، در دو مجلد، (Tubingen, 1900) به سر ویراستاری Emil Kautzsch به چاپ رسیده است. در زبان انگلیسی در کتابی تحت عنوان *The Apocrypha and Pseudepigrapha of the Old Testament* در دو جلد (Oxford, 1913) به ویراستاری آر. اچ چارلز^۶ به چاپ رسیده است. نسخه انگلیسی، علاوه بر همه کتاب‌های نسخه آلمانی، چهار کتاب اضافه را نیز در بردارد.^۷

1. HBD., P.836.

2. H.Platt Rutherford, *The Forgotten Books of Eden*, (14th ed., the World Publishing Company, 1927) P.xlviii.
۳. Rabbinic Literature عبارتند از مجموعه‌ای از نوشته‌ها که پس از سال ۷۰ م تا قرن ششم م به دست دانشمندان یهود نوشته شده و مجموعه تلمود را تشکیل می‌دهند.

4. OCB., P.629.

5. *ibid.*

6. R.H.Charls

7. ER.ME., v.2, P.180.

تعدادی از این کتاب‌ها در کتابی تحت عنوان *The Forgotten Books of Eden*^۱ به ویراستاری روترفورد اچ پلات^۲ جمع آوری شده است. هم‌چنین تعدادی دیگر از این نوشته‌ها در مجموعه‌ای به زبان عربی تحت عنوان *مخطوطات قمران - البحر الميت، التوراة - کتابات ما بین العهدين، جلد‌های دوم و سوم گردآوری شده است.*

دربارهٔ تعداد کتاب‌هایی که تحت عنوان «سوداییگرافا» قرار می‌گیرند اختلاف است. این اختلاف از اختلاف در تعداد کتاب‌های اپوکریفایی به این جا سرایت کرده است.^۳ برخی تعداد این کتاب‌ها را ۶۵^۴ و برخی دیگر ۵۲ دانسته‌اند.^۵ گروه نخست عنوان «عهد‌های مشایخ دوازده‌گانه» را به تفکیک، و گروه دوم یک جا و تحت همین عنوان آورده‌اند. ولی در میان این مجموعه کتاب‌هایی وجود دارد که برخی از گروه‌ها برای آن‌ها اعتبار قانونی (ثانوی) قائلند و اگر آن‌ها را کنار بگذاریم، و نیز کتاب مشایخ سه‌گانه را هم یک کتاب به حساب آوریم، تعداد کتاب‌های این مجموعه ۴۷ عدد می‌شود. این مجموعه را به لحاظ موضوع و مطالب مندرج در آن‌ها به پنج دسته تقسیم کرده‌اند:^۶

۱. آثار و نوشته‌های مربوط به مکاشفه^۷

کلمهٔ *apocalyptic* از کلمهٔ یونانی *apocalypsis* به معنای «وحی و مکاشفه» یا آشکار سازی است. از آن‌جا که این دسته از نوشته‌ها، در بردارندهٔ ادعای مکاشفهٔ دربارهٔ مقاصد سری خدا، پایان جهان و استقرار حکومت خدا بر زمین هستند، این واژه دربارهٔ آن‌ها به کار رفته است.^۸ نوزده کتاب در این مجموعه قرار می‌گیرند که عبارتند از:

۱-۱. کتاب اول خونخ^۹ (مکاشفهٔ خونخ به زبان حبشی^{۱۰})

بنابر عهد قدیم، خونخ فرزند یارد است که با چند واسطه به حضرت آدم می‌رسد.^{۱۱} در این مجموعه سه کتاب منسوب به خونخ وجود دارد که مهم‌ترین آن‌ها کتاب اول خونخ

۱. این کتاب به دست آقای حسین توفیقی در دست ترجمه است و بخش‌هایی از آن در شمارهٔ ۳ و ۴ مجله هفت آسمان منتشر شده است.

2. Rutherford H.Platt

3. OCB, P.630.

4. HBD, P.836.

5. ER.ME, V2,P.180.

6. *ibid*; HBD, P.836.

7. Apocalyptic Literature and Related Works

8. NIDB, P.67.

9. Enoch (خونخ): انوش، ادریس (فرهنگ بزرگ حبیب).

10. Ethiopic

است. کامل‌ترین نسخه این کتاب به زبان حبشی و تنها بخش‌هایی از آن به زبان یونانی است و بخش‌هایی از آن نیز به زبان آرامی در قمران^۱ کشف شده است؛ از این رو گاهی این کتاب را مکاشفه حبشی خنوخ می‌خوانند.^۲ کتاب اول خنوخ از پنج بخش تشکیل شده است: بخش اول ابتدا سرگذشت فرشتگانی را بیان می‌کند که ساقط شده و در زمین به فساد می‌پردازند؛ سپس سفرهای رؤیایی خنوخ را مطرح می‌کند. بخش دوم مشتمل بر حکمت‌ها و مثل‌هایی از خنوخ است. بخش سوم بحثی درباره فلک و نجوم است. بخش چهارم به بیان دو رؤیای خنوخ می‌پردازد و در بخش پنجم مواعظ اخلاقی خنوخ آمده است.^۳ تاریخ نگارش بخش‌های مختلف این کتاب را از قرن سوم ق م تا قرن اول م دانسته‌اند.^۴

۲-۱. کتاب دوم خنوخ^۵ (مکاشفه خنوخ به زبان اسلاوی^۶)

کتاب دوم خنوخ مکاشفه‌ای فوق‌العاده است که در بردارنده بصیرت‌هایی درباره جهان و انسانیت است.^۷ نسخه موجود این کتاب به زبان اسلاوی است و به همین جهت گاهی مکاشفه اسلاوی خنوخ خوانده می‌شود.^۸ متن اصلی این کتاب احتمالاً نزدیک به پایان قرن اول م^۹، پس از تخریب دوم معبد در سال ۷۰ م و آوارگی یهود، و تحت تأثیر مصیبت‌های وارده به آن‌ها، نوشته شده است.^{۱۰}

۳-۱. کتاب سوم خنوخ (مکاشفه خنوخ به زبان عبری)

این کتاب که یک اثر یهودی و به زبان عبری است، به دست افراد مختلفی نوشته شده و در قرن پنجم یا ششم م به شکل کنونی درآمده است، اما بخش‌هایی از آن احتمالاً در قرن‌های اول یا دوم م نوشته شده است.^{۱۱} این کتاب نیز تحت تأثیر مصائب یهود، پس از تخریب معبد در سال ۷۰ میلادی، نگاشته شده است.^{۱۲}

1. Qumran

۲. اندریه دیوین و سومرمارک فیلونکو، مخطوطات قمران، ترجمه (به عربی) موسی دیب الخوری (چاپ اول، دارالطبعه الجدید، دمشق، ۱۹۹۸) ج ۲، ص ۹؛ ER.ME., V.2, P.181; ۳. همان.

4. HBD., P.831; ER.ME., V.2, P.181.

۵. ترجمه این کتاب، به قلم آقای حسین توفیقی، و تحت عنوان «رازهای خنوخ» در شماره ۳ و ۴ نشریه هفت آسمان به چاپ رسیده است.

6. Slavonic

7. HBD., P.831.

8. ibid

9. ibid

10. ER.ME., V.2, P.180.

11. HBD., P.831.

12. ER.ME., V.2, P.180.

۴-۱. پیشگویی‌های الهامی^۱

این کتاب، که ترکیبی از نوشته‌های یهودیان اولیه و مسیحیان بعد است، مصائب و بلایای آینده (از جمله تخریب دوم معبد)^۲ را پیشگویی می‌کند.^۳ تاریخ نگارش این مجموعه از قرن دوم ق م تا قرن هفتم م است.^۴

۵-۱. رسالهٔ سام^۵

تعیین تاریخ نگارش این کتاب مشکل است، اما ظاهراً در پایان قرن اول ق م در اسکندریه تألیف شده است.^۶

۶-۱. معمول حزقیال^۷

این کتاب، که مشتمل بر پیشگویی دربارهٔ مصائب قوم، از جمله تخریب دوم معبد، بوده است،^۸ ناپدید گشته و تنها نقل‌ها و گزیده‌هایی از آن در نوشته‌های پدر مسیحی قرن چهارمی، اپیفانوس^۹، و تلمود بابلی موجود است. تاریخ اصل این سند به حدود آغاز دورهٔ مسیحی برمی‌گردد.^{۱۰}

۷-۱. مکاشفهٔ صفنیا^{۱۱}

این کتاب، که تنها بخش‌هایی از آن باقی مانده و یک اثر یهودی است، سفرهای صفنیا به بهشت و دوزخ را توصیف می‌کند. این کتاب اندکی قبل یا بعد از شروع دورهٔ مسیحی نوشته شده است.^{۱۲}

۸-۱. کتاب چهارم عزرا

این کتاب یک اثر یهودی است که پس از تخریب دوم معبد نوشته شده است.^{۱۳} نام‌گذاری این کتاب به کتاب چهارم، مطابق نسخه ولگات است که در آن غیر از کتاب قانونی عزرا، دو کتاب دیگر به عزرا منسوب شده است.^{۱۴} این کتاب که مشتمل بر یک رؤیا است^{۱۵} بعداً به دست مسیحیان دچار تغییراتی شد.^{۱۶}

1. Sibylline oracles

2. *ibid.*

3. HBD., P.831.

4. *ibid.*

5. Shem پسر حضرت نوح است.

6. HBD., P.831.

7. Apocryphon of Ezekiel

8. ER.MB., V.2, P.180.

9. Epiphanius

10. HBD., P.831.

11. Apocalypse of Zephaniah

12. *ibid.*

13. *ibid.*

۱۵. همان.

۱۴. اندریه دیبون و...، پیشین، ج ۳، ص ۱۲.

16. HBD., P.831.

۹-۱. مکاشفه یونانی عزرا

این مکاشفه، که به زبان یونانی است، رؤیای عزرا درباره بهشت، دوزخ و دجال را گزارش می‌دهد. این کتاب در شکل کنونی‌اش یک اثر مسیحی نسبتاً متأخر است و شاید در قرن نهم م گردآوری شده باشد، اما ترکیبی از منابع یهودی و مسیحی است.^۱

۱۰-۱. رؤیای عزرا

این کتاب نیز یک اثر مسیحی است که شباهت آن با دیگر کتاب‌های عزرا، مانند کتاب چهارم و مکاشفه، روشن است. تاریخ نگارش این کتاب بین قرن چهارم تا هفتم م بوده است.^۲

۱۱-۱. مسائل عزرا

این کتاب نیز یک اثر مسیحی است که با دیگر کتاب‌های عزرا شباهت دارد. تاریخ نگارش این کتاب مشخص نیست.^۳

۱۲-۱. مکاشفه عزرا

این کتاب، که با دیگر کتاب‌های عزرا کمتر شباهت دارد و با رساله سام شبیه است، ویژگی‌های سالی را که با روز یونانی آغاز می‌شود، توصیف می‌کند. این نیز یک اثر مسیحی است که تعیین تاریخ آن مشکل است، اما یقیناً قبل از قرن نهم م نوشته شده است.^۴

۱۳-۱. مکاشفه شدراک^۵

این کتاب در شکل کنونی‌اش یک اثر مسیحی است که احتمالاً در قرن پنجم م نوشته شده است؛ اما عناصری از قرون اولیه مسیحی را در خود دارد.^۶

۱۴-۱. کتاب دوم باروخ (مکاشفه باروخ به زبان سریانی)

این کتاب، که شباهت بسیار زیادی با کتاب چهارم عزرا دارد، مکاشفه‌ای درباره مصیبت‌های تخریب اورشلیم و آخرالزمان و مسائل دیگر است.^۷ این مکاشفه که یک اثر یهودی است، در حدود سال ۱۰۰ م نوشته شده است.^۸

۱۵-۱. کتاب سوم باروخ (مکاشفه باروخ به زبان یونانی)

این کتاب از یک مکاشفه حکایت می‌کند که در آن امور مختلفی وجود دارد؛ اما

1. *ibid.*

2. *ibid.*

3. *ibid.*, P.838.

4. *ibid.*

۵. Sedrach = Shadrach (کتاب دانیال، باب اول).

6. *ibid.*

۷. اندریه دوپون و...، پیشین، ج ۳، ص ۱۵.

8. HBD., P.838.

بخش عمده آن به مصائبی که بر شهر اورشلیم در تخریب دوم معبد وارد شده و علل آن می‌پردازد.^۱ این اثر یا از سنت یهودی استفاده کرده یا یک اثر یهودی است که به دست یک مسیحی ویراستاری شده است. تاریخ نگارش اصل یهودی آن به قرن اول یا دوم م برمی‌گردد.^۲

۱-۱۶. مکاشفه ابراهیم

این مکاشفه، که تنها به زبان اسلاوی باقی مانده، دو قسمت دارد: در قسمت اول حضرت ابراهیم، که فرزند تارح بت ساز است، از خدا هدایت می‌جوید و در قسمت دوم یک قربانی تقدیم خداوند می‌کند و در رؤیایی بر روی بال‌های کبوتری به آسمان صعود می‌کند.^۳ دانشمندان تاریخ نگارش اصل یهودی این کتاب را بین ۷۰ تا ۱۵۰ م دانسته‌اند.^۴

۱-۱۷. مکاشفه آدم

این کتاب در شکل کنونی اش یک کتاب گنوسی است، اما نه گنوسی مسیحی؛ بسیاری از دانشمندان برآنند که این اثر از سنتها یا منابع یهودی مربوط به قرن اول م گرفته شده است.^۵

۱-۱۸. مکاشفه ایلیا^۶

این کتاب از سه بخش تشکیل شده است: در بخش اول، الیاس (ایلیا) مردم را نصیحت می‌کند؛ بخش دوم به پیشگویی جنگ بین آشوریان و ایرانیان و سرنوشت آن می‌پردازد؛ بخش سوم پیشگویی ظهور مسیح و دجال است.^۷ این کتاب، که ترکیبی از مواد یهودی و مسیحی است، احتمالاً بین سال‌های ۱۵۰ تا ۲۷۵ م نوشته شده است.^۸

۱-۱۹. مکاشفه دانیال

این کتاب در شکل کنونی اش قطعاً در اوایل قرن نهم م نوشته شده، اما مشتمل بر

۱. اندریه دویون و...، پیشین، ص ۸.

2. HBD, P.838.

۳. اندریه دویون و...، پیشین، ص ۲۰.

4 HBD, P.838.

5. ibid.

۷. اندریه دویون و...، پیشین، ص ۲۵.

۶. Elijah = الیاس (فرهنگ بزرگ حبیب).

8. HBD, P.838.

سنت‌هایی یهودی است که مربوط به قرون پیشین است. برخی از دانشمندان برآنند که بخش‌هایی از این کتاب احتمالاً در قرن چهارم نوشته شده است.^۱

۲. وصیت‌ها^۲

دسته دوم از کتاب‌های مجعول‌العنوان عهد قدیم، وصیت‌ها هستند (که اغلب بخش‌هایی از آن‌ها مکاشفه‌ای است). این مجموعه مشتمل بر شش عنوان است که عبارتند از:^۳

۲-۱. وصیت‌های مشایخ^۴ دوازده‌گانه

دوازده اثر منسوب به دوازده فرزند حضرت یعقوب تحت این عنوان می‌گنجند و همان طور که قبلاً گذشت، برخی در شمارش تعداد کتاب‌های «مجعول‌العنوان»، نام آن‌ها را به تفکیک می‌آورند. این دوازده کتاب حاوی آموزش‌های اخلاقی و اغلب همراه با رؤیا و مکاشفه‌اند.^۵ این کتاب در شکل کنونی اش یک اثر مسیحی است که تاریخ آن به نیمه دوم قرن دوم م برمی‌گردد؛^۶ اما بیشتر دانشمندان برآنند که فقرات مسیحی آن الحاقی است و به اصل یهودی کتاب، که تاریخش به قرن دوم یا اول ق م برمی‌گردد، افزوده شده‌اند.^۷ از قطعه‌هایی از این اثر، که در قمران کشف شده است، برمی‌آید که اصل آن آرامی و عبری بوده و به دست مسیحیان به یونانی ترجمه شده است.^۸

۲-۲. وصیت ایوب

به گفته مؤلف این کتاب، ایوب نزدیکان خود را در بستر مرگ نزد خویش جمع و آخرین وصیت‌ها را به آنان می‌کند. این کتاب نشان‌دهنده صبر و استقامت ایوب در مقابل بلااست.^۹ وصیت ایوب، که یک اثر یهودی است، در ابتدای عصر مسیحیت نوشته شده است.^{۱۰}

۲-۳. وصیت‌های مشایخ سه‌گانه (ابراهیم، اسحاق و یعقوب)

وصایای سه شیخ، یعنی ابراهیم، اسحاق و یعقوب، در اصل سه کتابند که به هم

1. ibid.

2. Testaments

3. HBD., P.838; ER.ME., V.2, P.181.

4. patriarchs

5. ER.ME., V.2, P.181.

6. HBD., P.838.

7. ER.ME., V.2, P.181.

۸. اندریه دبون و...، پیشین، ج ۲، ص ۱۵.

۹. اندریه دبون و...، پیشین، ج ۳، ص ۱۷ و ۱۸.

10. HBD., P.838.

ضمیمه شده‌اند. کتاب دوم و سوم دو اثر مسیحی‌اند که به کتاب ابراهیم، که اثری یهودی است، ملحق شده‌اند.^۱ این اثر نیز در بردارنده نکاتی اخلاقی است.^۲ دو وصیت اسحاق و یعقوب در قرن دوم یا سوم م به وصیت ابراهیم، که تاریخش احتمالاً به پایان قرن اول یا آغاز قرن دوم م برمی‌گردد، ملحق شده‌اند.^۳ گاهی این سه اثر با سه عنوان مجزا آورده می‌شوند.

۲-۴. وصیت موسی

این کتاب، که گاهی به نام‌های صعود موسی و کتاب موسی نیز خوانده می‌شود، در بردارنده وصایای موسی به یوشع ابن نون است. در این کتاب حوادثی که برای بنی اسرائیل پیش می‌آید بیان شده است.^۴ کتاب وصیت موسی یک اثر یهودی است که در اوایل عصر مسیحی به شکل کنونی درآمده است.^۵ تنها بخشی از کتاب، که از یونانی به زبان لاتین ترجمه شده، باقی مانده است.^۶ زبان اصلی این اثر عبری بوده است.^۷

۲-۵. وصیت سلیمان

این کتاب داستانی است درباره‌ی این‌که چگونه سلیمان با به‌کارگیری سحر و جینان معبد را ساخت. این اثر در شکل موجودش حدود قرن سوم م نوشته شده است؛^۸ اما برخی از دانشمندان برآنند که این کتاب در بردارنده نوشته‌ای یهودی است که تاریخش به قرن اول م برمی‌گردد.^۹

۲-۶. وصیت آدم

این کتاب، که یک اثر ترکیبی است، در بردارنده بحث‌هایی درباره‌ی ساعات روز، پیشگویی و سلسله مراتب قدرت‌های آسمانی است.^{۱۰} تاریخ این اثر را در شکل کنونی‌اش، که یک اثر مسیحی است، برخی پایان قرن سوم^{۱۱} و برخی قرن پنجم م دانسته‌اند.^{۱۲} بخش‌های یهودی این کتاب ممکن است در قرن دوم نوشته شده باشد.^{۱۳}

1. ibid.

2. ibid.

3. ER.ME., V.2, P.181.

۴. اندریه دیون و...، پیشین، ج ۲، ص ۱۸.

5. HBD, P.839.

6. ibid.

۷. اندریه دیون و...، پیشین، ج ۲، ص ۱۸.

8. ER.MR., V.2, P.181.

9. HBD, P.838.

10. HBD, P.838.

11. ibid.

12. ER.ME., V.2, P.839.

13. HBD, P.839.

۳. گسترش داستان‌های عهد قدیم و داستان‌های دیگر

از آن جا که حجیت الهی کتاب‌های عهد قدیم به رسمیت شناخته شده بود، این آثار بر زندگی روزمره و دینی یهودیان جهان یونانی عمیقاً تأثیر داشت. همین امر باعث شده است که نوشته‌های بسیاری تحت تأثیر ادبیات و اعتقادات عهد قدیم در این دوره (قرن سوم قم تا قرن دوم قم) به وجود آید. از جمله این نوشته‌ها داستان‌هایی است که پیرامون حکایت‌های عهد قدیم به وجود آمده است و در مجموعه سوداپیگرافا قرار می‌گیرد.^۱ این مجموعه مشتمل بر سیزده کتاب است که تنها یکی از آن‌ها (رساله اریستياس) دربارهٔ حکایات عهد قدیم نیست.^۲

۱-۳. رسالهٔ اریستياس^۳

این رساله، که در نیمه اول قرن دوم قم نوشته شده،^۴ حکایت یک مشرک یونانی زبان (اریستياس) است که در نامه‌ای به برادرش از یهودیت تمجید می‌کند و از هیئت مترجمان سبعینیه سخن می‌گوید. در واقع این اثر نوشته یک یهودی اسکندرانی است که یهودیت را به زبانی مطرح می‌کند که برای یونانیان قابل فهم باشد.

۲-۳. پنجاهه‌ها (یوبیلها)^۵

این کتاب یک تقویم تاریخی است مطابق حوادث سفر پیدایش و بخشی از سفر خروج، که در آن هر ۴۹ ساله یک پنجاهه به حساب آمده و طبق این پنجاهه‌ها حوادثی که در این مقطع رخ داده تقسیم بندی شده است.^۶ این کتاب در ظاهر به وسیلهٔ یک فرشته به حضرت موسی وحی شده است.^۷ این کتاب در قرن دوم قم نوشته شده است.^۸

۳-۳. شهادت و عروج اشعیا

این کتاب از سه بخش تشکیل شده است: بخش «عروج اشعیا» (باب‌های ۱ - ۵) یک اثر یهودی است که احتمالاً در سال ۱۰۰ قم نوشته شده است. بخش دیگر این کتاب یک اثر مسیحی است به نام «رؤیای اشعیا» (باب‌های ۶ - ۱۱) که قبل از قرن سوم م

1. ERME, V.2, P.182.

2. HBD, P.839.

3. Aristeas

4. HBD, P.839.

۵. Jubilees: سفر لاویان، ۸: ۲۵ - ۱۷ دربارهٔ این کلمه سخن می‌گوید.

۶. اندریه دیون و... پیشین، ج ۲، ص ۱۳؛ NEB., V.2, P.635.

7. HBD, P.839.

8. ibid.

نوشته شده است. بخش سوم، که باز یک اثر مسیحی به نام «وصیت حزقیا» (۳: ۱۳ - ۴: ۲۲) است، احتمالاً در پایان قرن اول نوشته شده است. این سه بخش قبل از قرن چهارم م به هم الحاق شده‌اند.^۱

بنا به گفته این کتاب، اشعیای نبی به حزقیا، پادشاه یهودیه، از جنایاتی که پسرش منسی پس از او مرتکب می‌شود خبر می‌دهد. پس از مرگ حزقیا این حوادث رخ می‌دهد. منسی وصایای پدر را فراموش می‌کند و به فسق و فجور روی می‌آورد و اشعیا را به شهادت می‌رساند.^۲

۳-۴. یوسف و آسنا

این کتاب دو بخش دارد: در بخش اول به ماجرای ازدواج یوسف و آسنا و در بخش دوم به اقدامات پسر فرعون برای جدایی این دو پرداخته شده است.^۳ این کتاب ماجرای ازدواجی را که در سفر پیدایش (۴۱: ۴۵) به اختصار آمده، توسعه داده است. دانشمندان امروزی برآنند که این کتاب در حدود ۱۰۰ م یا زودتر از آن نوشته شده است.^۴

۳-۵. زندگی آدم و حوا

داستان زندگی آدم و حوا، که در سفر پیدایش باب‌های دوم تا چهارم بیان شده، در این کتاب به صورتی مفصل‌تر و با اضافاتی آمده است. این کتاب به زبان یونانی است، ولی نویسنده از منابع عبری و آرامی نیز استفاده کرده است. گاهی این کتاب را زندگی آدم و حوا به زبان یونانی می‌نامند تا از ترجمه‌های آن که به زبان‌های مختلف، از جمله لاتین، است تمیز داده شود.^۵ این کتاب در قرن اول م و احتمالاً نیمه اول آن، نوشته شده است.^۶

۳-۶. معمول فیلون^۷

این کتاب باز نویسی سفر پیدایش تا کتاب دوم سموئیل نبی است، که ماجراهای این بخش را به صورت اسطوره‌ای شرح و بسط می‌دهد. این کتاب بین سال‌های ۷۰ تا ۱۳۵ م یا اندکی قبل از سال ۷۰ م نوشته شده است.^۸

1. ibid.

۳. همان، ج ۳، ص ۱۶.

4. HBD, P.839.

۲. اندریه دیون و... پیشین، ج ۲، ص ۱۹.

۵. اندریه دیون و... پیشین، ج ۳، ص ۲۴.

6. HBD, P.839.

7. Pseudo-Philo

8. HBD, P.839.

۳-۷. زندگی انبیا

این کتاب، که داستان زندگی و مرگ ۲۳ پیامبر را بیان می‌کند، گذشته از افزوده‌های مسیحی، آمیخته‌ای از فرهنگ عامیانه اساطیر است. این اثر در قرن اول م یا اندکی قبل از آن نوشته شده است.^۱

۳-۸. نردبان یعقوب^۲

در سفر پیدایش چنین نقل شده است: یعقوب در رویا نردبانی را دید که بر روی زمین قرار دارد و سر آن در آسمان است؛ فرشتگان از نردبان بالا و پایین می‌روند و خدا بالای آن ایستاده است و با یعقوب سخن می‌گوید.^۳ کتاب نردبان یعقوب شرح این رؤیاست. برخی از دانشمندان برآنند که باب اول تا ششم این کتاب یک اثر یهودی است و احتمالاً در اواخر قرن اول نوشته شده، و باب هفتم یک اثر مسیحی است که بعداً افزوده شده است.^۴

۳-۹. کتاب چهارم باروخ

این کتاب شرحی بر مراثی ارمیا^۵ یا نسخه حبشی آن است.^۶ کتاب چهارم باروخ، که اندکی پس از سال ۱۰۰ م نوشته شده، اثری یهودی است که فردی مسیحی آن را ویراستاری کرده است.^۷

۳-۱۰. یتیس و یمبریس^۸

این کتاب داستانی است دربارهٔ جادوگران فرعون که با موسی مبارزه می‌کردند (سفر خروج، باب‌های ۷ و ۸، و دوم تیموتائوس، ۳: ۸-۹). کتاب در شکل کنونی‌اش یک اثر مسیحی است، اما قطعاً اصل آن به سنت‌های یهودی قبل از قرن اول م برمی‌گردد.^۹

۳-۱۱. تاریخ رکابیان^{۱۰}

این کتاب شرحی افسانه‌ای است بر باب ۳۵ از کتاب ارمیای نبی. کتاب تاریخ رکابیان در شکل کنونی‌اش یک اثر مسیحی است که تاریخش حداقل به قرن ششم م برمی‌گردد. اما

1. *ibid.*

2. Ladder of Jacob

۳. پیدایش، ۲۸: ۱۲-۱۶.

4. HBD., P.839.

5. *ibid.*

۶. اندریه دیون و...، پیشین، ج ۳، ص ۸.

7. HBD., P.839.

8. Jannes and Jambers

9. HBD., P.839.

10. Rechabites

ادله‌ای وجود دارد که بخش‌های اصلی این کتاب از یک اثر یهودی گرفته شده که تاریخ آن به سال ۱۰۰ م برمی‌گردد.^۱

۱۲-۳. الداد و میداد^۲

در سفر اعداد سرگذشت دو نفر از مومنان به حضرت موسی آمده است که نبوت می‌کرده‌اند.^۳ کتاب الداد و میداد، که به نام این دو نفر است، بسط و گسترش این داستان است. این کتاب ناپدید شده و تنها بخشی از آن باقی مانده است که کتاب شبان هرماس از آن نقل می‌کند. تعیین تاریخ نگارش این کتاب مشکل است اما احتمالاً اصل آن یک اثر یهودی قدیمی بوده است.^۴

۱۳-۳. تاریخ یوسف

این کتاب به شرح و بسط بخشی از سرگذشت حضرت یوسف، که در سفر پیدایش (۴۱: ۳۹ تا ۴۲: ۳۸) آمده است، می‌پردازد. تعیین تاریخ نگارش این کتاب، که یک اثر یهودی است، مشکل است ولی از کتب قدیمی است و قطعاً قبل از قرن ششم م نوشته شده است.^۵

۴. آثار حکمت‌آمیز و فلسفی

کتاب‌های این بخش تلاشی است که یهودیان یونانی مآب کرده‌اند تا از فعالیت‌های عقلانی انسان‌های آن دوره گزارش دهند.^۶ این کتاب‌ها، که مشتمل بر مطالبی در جنبه‌های مختلف زندگی انسان، چه دینی و چه دنیوی‌اند، از فرهنگ‌های معاصر یهودیان برگرفته شده‌اند و اغلب سعی شده در پرتو عهد قدیم بازنویسی شوند.^۷ این بخش مشتمل بر سه کتاب است که عبارتند از:

۱-۴. کتاب احیقار^۸

این کتاب درباره‌ی داستان زندگی و اندرزهای حکیمی به نام احیقار^۹ (احتمالاً همان

1. HBD, P.839.

2. Eldad and Modad

۳. اعداد، ۱۱: ۲۴-۳۰.

4. HBD, P.839.

5. ibid

6. ER.ME, V.2, P.182.

7. HBD, P.839.

۸. Ahicqar؛ این کتاب به قلم آقای حسین توفیقی ترجمه شده و در شماره دوم هفت آسمان به چاپ رسیده است.

9. James Hastings (ed), *Encyclopedia of Religion and Ethics* (Charles Scribener's Son's, New York) P.231.

لقمان حکیم) است. کتاب در آغاز احیقار را وزیر حکیم و خردمند سنحاریب، پادشاه آشور، معرفی می‌کند. این داستان در برخی از نسخه‌های کتاب هزار و یک شب موجود است. این کتاب، که یک اثر آشوری مربوط به قرن هفتم یا ششم قم است، از زمان کتاب‌های سوداپیگرافا بیرون است، اما از این جهت در آن گنجانیده شده که برای شناخت اندیشه‌های یهود اولیه اهمیت دارد.^۱ برخی تاریخ نگارش این کتاب را قرن چهارم یا پنجم قم، و نویسنده کتاب طوییت (از کتاب‌های اپوکریفایی) را متأثر از آن می‌دانند.^۲ در باب اول کتاب طوییت اشاره‌ای به داستان احیقار شده است.

۲-۴. مجعول فوسیلیدس^۳

این اثر، که کتابی در حکمت و پند و اندرز یهود است، به شاعری از اهالی ایونیا، که در قرن ششم قم می‌زیسته، نسبت داده شده است و تاریخ نگارش آن به ۵۰ قم تا ۱۰۰ م برمی‌گردد.^۴

۳-۴. مندر^۵ سُرِیانی^۶

این کتاب مجموعه‌ای از گفته‌های حکمت‌آمیز است که فردی یهودی در حدود قرن سوم م آن را جمع آوری کرده است.^۷ این اثر به کتاب احیقار و کتاب حکمت یشوع بن سیراخ بی‌شبهت نیست.^۸

۵. دعاها، مزامیر^۹ و غزل‌ها^{۱۰}

مناجات‌ها، سرودها و غزل‌های یهود که مربوط به این دوره‌اند، بخش آخر کتاب‌های سوداپیگرافایی عهد قدیم را تشکیل می‌دهند. برخی از این آثار تحت تأثیر شیوه شعر و سرود اولیه یهود، مانند مزامیر داود، هستند و برخی دیگر آزادترند.^{۱۱} این بخش مشتمل بر شش اثر است که عبارتند از:

۱-۵. زمورهای اضافی داود

علاوه بر کتاب مزامیر داود، که جزء کتاب‌های قانونی عهد قدیم و مشتمل بر ۱۵۰ زمور است، پنج زمور دیگر، و نیز چند آیه از یک زمور، وجود دارد که به داود منسوب

1. HBD., P.840.

2. ER.ME., V.2, P.182.

3. Pseudo-Phocylides

4. HBD., P.840.

۶. Syriac؛ شاخه‌ای از زبان آرامی.

۵. Menander؛ شاعر و کمدی‌سین آنتی قرن چهارم قم (Britannica).

7. ibid.; ER.ME., V.2, P.182.

8. HBD., P.840.

9. Psalms

10. Odes

11. HBD., P.840.

است.^۱ این مجموعه در زمان‌های مختلف از قرن سوم تا اول ق م نوشته شده‌اند.^۲

۵-۲. مزامیر سلیمان

این کتاب که مشتمل بر هیجده مزمور و شبیه به مزامیر داود است، در اصل به عبری نوشته شده ولی اکنون تنها نسخه یونانی آن موجود است.^۳ این اثر در اورشلیم یا اطراف آن به دست یک یهودی پارسا، در نیمه دوم قرن اول ق م، نوشته شده است.^۴

۵-۳. دعا‌های یونانی مآب کنیسه‌ای^۵

این دعاها، که در کتاب هفتم و هشتم کتاب قواعد حواری^۶ حفظ شده‌اند، در شکل کنونی شان اثری مسیحی اند، اما ممکن است بقایای ادعیه یهودی و مربوط به سده‌های اولیه م باشند.^۷ تاریخ جمع آوری شکل کنونی این اثر را برخی قرن دوم و سوم م احتمال داده‌اند.^۸

۵-۴. دعای یوسف

این کتاب بیشتر به کتاب‌های بخش گسترش حکایات عهد قدیم شبیه است و تنها بخش‌هایی از آن باقی مانده است.^۹ تاریخ نگارش این کتاب، که یک اثر یهودی است، به قرن اول م برمی‌گردد.^{۱۰}

۵-۵. دعای یعقوب

این کتاب ناپدید شده و تنها بیست و شش خط آن باقی مانده است. این اثر یک دعای یهودی است که تعیین تاریخ آن مشکل است، اما قبل از قرن چهارم م^{۱۱} و احتمالاً در قرن اول^{۱۲} نوشته شده است.

۵-۶. قصیده‌های سلیمان

این کتاب، که اولین کتاب سرود مسیحی است، به شکل سرودهای مزامیر داود است.^{۱۳} تاریخ این اثر به حدود سال ۱۰۰ م برمی‌گردد و با انجیل یوحنا شباهت زیادی دارد و مشتمل بر چهل و دو سرود است.^{۱۴}

1. ibid

2. ER.ME., V.2, P.183.

۳. اندریه دوبون و...، پیشین، ج ۲، ص ۱۶.

4. HBD., P.840.

5. Synagoga

6. Apostolic Constitutions

7. ER.ME., V.2, P.182

8. HBD., P.840.

9. ibid.

10. ER.ME., V.2, P.182

11. HBD., P.840.

12. ER.ME., V.2, P.182.

13. ibid.

14. HBD., P.840.

کتاب نامه

الف) منابع فارسی و عربی

۱. کتاب مقدس، انجمن کتاب مقدس ایران.
۲. کتاب المقدس، دارالمشرق، بیروت، چاپ سوم، ۱۹۸۸.
۳. هاکس، مستر: قاموس کتاب مقدس، تهران، اساطیر، چاپ اول، ۱۳۷۷.
۴. سعید، حبیب: المدخل الى الكتاب المقدس، دار التألیف و النشر للكنيسة الاسقفية بالقاهرة، بی تا.
۵. شولتز، ساموئل: عهد عتیق سخن می گوید، ترجمه مهرداد فاتحی، شورای کلیسای جماعت ربانی آموزشگاه کتاب مقدس، بی تا.
۶. الفغالی، الخوری بولس: المدخل الى الكتاب المقدس، الجزء الاول، منشورات المكتبة البولسیه، بیروت، چاپ اول، ۱۹۹۴.
۷. دوبون، اندریه و مارک فیلوننکو، سومر: التوراة كتابات ما بين العهدين، ج ۲ التورات المنحول (مخطوطات قمران - البحر الميت)، ترجمه (بالعربی) موسی دیب الخوری، دار الطلیعة الجديدة، دمشق، چاپ اول، ۱۹۹۸.
۸. _____، التوراة كتابات ما بين العهدين، ج ۳ التوراة المنحول (مخطوطات قمران - البحر الميت)، ترجمه (بالعربی) موسی دیب الخوری، دار الطلیعة الجديدة، دمشق، چاپ اول، ۱۹۹۹.

ب) منابع انگلیسی

1. Eliade, Mircea(ed): *The Encyclopedia of Religion*, V.2 , Macmilan Publishing Company, New York, 1987.
2. Douglas, J. D: *The New International Dictionary of the Bible*, Reqency Refernce Library, Grand Rapids, Mi, U.S.A, 1995.
3. Achtemeier, Paul J: *Harper,s Bible Dictionary*, Harper, San Francisco, 1985.
4. Cross, F. I: *The Oxford Dictionary of the Christian Church*, London, Oxford University Press, 1957.

5. R. Kohlenberger, John: *the Parallel Apocrypha*, Oxford University Press, New York.
6. M. Metzger, Bruce and D. Coogan, Michael: *The Oxford Companion to the Bible*, Oxford University Press, New York, 1993.
7. *The New Encyclopedia Britannica*, V.7 & 2, Encyclopadia Britannica, INC., 15th Ed., U.S.A, 1995.
8. Rutherford, H. Platt: *The Forgotten Books of Eden*, The World Publishing Company, 14th Ed., 1927.
9. *The New English Bible with the Apocrypha*: Cambridge University Press, New York, 1971.
10. Hastings, James (ed): *Encyclopedia of Religion and Ethics*, Charles Scribener's Sons, New York.

زمینه‌های بحث فلسفی در آیین بودا*

پُل جی. گریفیتس
خلیل قنبری

در این مقاله به بیان کلیاتی از مسائلی فلسفی‌ای که به نظر متفکران بودایی بسیار ضروری‌اند، در کنار انواع پاسخ‌هایی که قانع‌کننده یافته‌اند، خواهیم پرداخت.

سنت و منابع

آیین بودا حدود ۵۰۰ سال پیش از عیسی مسیح، با تولد شاکیه‌مونی گوتمه، بودا،^۱ در هند آغاز شد. آیین بودا با آن‌که پیش از قرن دوازدهم میلادی حضور چندانی در بسیاری از مناطق شبه‌قاره هند نداشت، در همان ایام تقریباً در سراسر شمال، مرکز و شرق آسیا گسترده شده بود. این آیین، در مجموع، به رغم تأثیرات منفی استعمار اروپایی از قرن شانزدهم به بعد و انقلاب کمونیستی قرن بیستم، هم‌چنان در بسیاری از قسمت‌های آسیا حضوری چشم‌گیر داشت (و از زمان استقلال هند در این کشور به تجدید حیات خود پرداخته است).

* این مقاله ترجمه‌ای است از:

Paul J. Griffiths, "Buddhism", *A Companion to Philosophy of Religion*, (Blackwell Publishers LTD, 1997) PP.15-23.

1. Gautama Sakyamuni, the Buddha